

HEEMKUNDEKRING
“RIJNWAARDEN”

DE WAORDSMAN

De Kop van Pannerden (foto: collectie Toeristische Werkgroep Rijnwaarden) met links het Pannerdensch Kanaal; in het midden op de landtong het Fort Pannerden en rechts de Waal.

JAARGANG 16
No. 2 2007
ISSN 1387- 442x

		Het bestuur	
Voorzitter	G.M. van de Weijer	Dorpsdijk 28A, 6915 AD Lobith	0316-547732
Secretaris	M.B. Snip-Janssen	Dorpsdijk 61, 6915 AC Lobith	0316-543203
Penningmeester	C.M.J. de Jong	Berenicestraat 29, 6916 BS Tolkamer	0316-543856
Bestuurslid	S.T. Lieven (De Waardsman)	Kanaalstraat 31, 6911 BC Pannerden	0316-372032
Bestuurslid	M. van Dasler (website)	Slaakweg 295, 6826 G.J. Arnhem	06-50552830
Bestuurslid	J.S.M. Barthen-Beekhuijsen	Aambeeld 8, 6915 BL Lobith	0316-541389
Bestuurslid	G.B.M. de Jong-Goris	Herwensedijk 1, 6914 KE Herwen	0316-541593
Bestuurslid	W. Neerincx-Barthen	Ameidsedam 6B, 6917 AG Spijk	0316-543000
Bestuurslid	J.G.M. Wieland	Dorpsdijk 25, 6915 AD Lobith	0316-543801
Bestuurslid	J.C. Hendriks (archeologie)	Dorpsdijk 44, 6915 AD Lobith	0316-543421

Lidmaatschap

De contributie bedraagt standaard €14,00 per jaar; het lidmaatschap voor één persoon is €11,00. De factuur hiervoor wordt jaarlijks eind februari verstuurd en het lidmaatschap dient voor 31 maart betaald te zijn op bankrekening 32.79.72.149 van de Heemkundekring Rijnwaarden. Het lidmaatschap wordt automatisch elk jaar verlengd. Eventuele opzegging dient voor het einde van het kalenderjaar te geschieden.

		De Waardsman
Eindredactie	F.J.M. Staring	Van Munsterstraat 17, 6901 AW Zevenaar
Lay-out	S.T. Lieven	Kanaalstraat 31, 6911 BC Pannerden

Het komt nogal eens voor, dat er gevraagd wordt naar oude jaargangen van De Waardsman. Helaas zijn niet alle verschenen edities meer voorhanden. Wanneer er iemand is die deze oude nummers wil opruimen, bijvoorbeeld wegens verhuizing of ruimtegebrek, dan houdt de heemkundekring zich aanbevolen. Ook een los exemplaar is van harte welkom. U kunt een berichtje sturen aan Theo Lieven, Kanaalstraat 31, Pannerden, telefoon: 0316-372032, e-mail: stlieven@tiscali.nl

Copy inleveren voor 1 augustus 2007.

Inhoudsopgave

- Blz. 3 Jaarvergadering
- Blz. 5 300 Jaar Pannerdensch Kanaal
- Blz. 8 Het Pannerdensch Kanaal in het archief van het Huis Bergh
- Blz. 13 Activiteiten in Rijnwaarden
- Blz. 14 Ut Paanders Gat
- Blz. 15 Voor militairen gratis verzending (3)
- Blz. 16 Zuster Maria Evelina - Een *Aerdt*sengel
- Blz. 18 Dagboek van een oorlogsevacuë (3)
- Blz. 28 Voetveer De Kiek- uut
- Blz. 29 Briefhoofd
- Blz. 30 Oprakelen van het verleden
- Blz. 34 Militaire schanswerken langs de Rijn (1)

Bij gelegenheid van koninginnedag 2007 werd onze voorzitter Gerard van de Weijer benoemd tot lid in de Orde van Oranje Nassau.

De Heemkundekring Rijnwaarden is er trots op dat hem die eer is ten deel gevallen. De onderscheiding is hem verleend vanwege zijn vele activiteiten voor het verenigingsleven in de gemeente Rijnwaarden.

Met dank aan de familie Van de Weijer voor de foto.

JAARVERGADERING

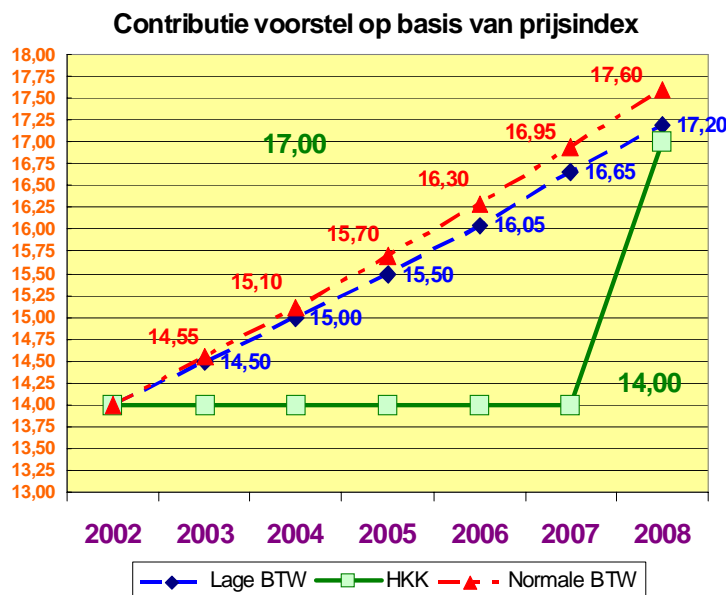
door Carol de Jong

Kwam het door de agenda van onze jaarvergadering? Of kwam het door het laatste onderdeel van de op 30 maart 2007 gehouden vergadering? Wellicht door beide, want er waren twee belangrijke onderdelen, te weten de contributie en de film "Leve de Liemers".

De Schipperspoort in Lobith zat vol. Ruim 60 leden keken bijvoorbeeld vol aandacht naar het financieel verslag met het beeld van kosten en baten en naar onze toekomstige pecunia. Al jarenlang wil de Heemkundekring veel meer, maar is steeds gebonden door de huisvesting; te weinig ruimte voor archief, bibliotheek, werkgroepen, exposities en openstelling voor gasten, leden en belangstellenden. Daarnaast gaat de Heemkundekring met de tijd mee; via de website www.heemkundekringrijnwaarden.nl geven wij veel aandacht aan onze onderdelen.

De Waardsman wordt eerstdaags aangepast qua lay-out, niet het formaat, en ook archeologie krijgt veel aandacht. Maar dat kost geld en het merendeel van dat geld wordt betaald hoofdzakelijk door onze leden en een substantieel gedeelte door de burgers via een subsidie van de gemeente. Doch de kost gaat voor de baat uit. We moeten "vet op de botten" hebben voor de toekomst. Gezien de omslag van gulden naar euro is de contributie op hetzelfde niveau gebleven. Ondanks euroverlies (10%) en de inflatie ging de contributie niet omhoog, maar in koopkracht omlaag.

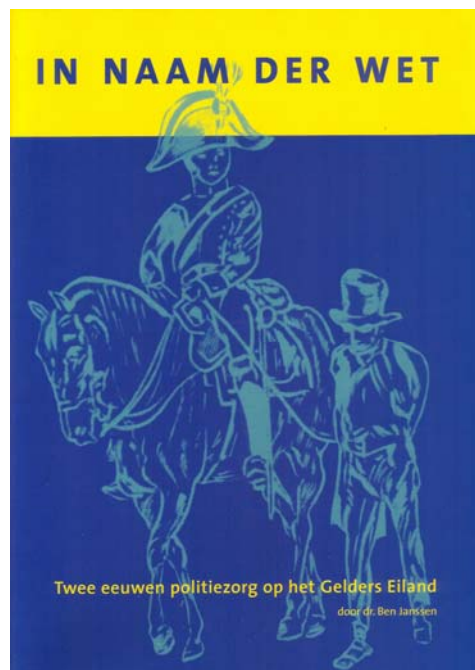
Het voorstel van het bestuur tot het vaststellen van de contributie in 2008 werd unaniem aangenomen. **Vanaf 1 januari 2008 bedraagt het standaard lidmaatschap €17,00 per jaar. Voor één persoon is dat €14,00.**

De vergadering heeft ingestemd met de uitbreiding van het bestuur (zie op de info-pagina voorin). Johan Hendriks gaat zich onder meer bezig houden met archeologie.

Tijdens de vergadering werd de nieuwste uitgave van de Heemkundekring in kleur gepresenteerd. De **Brochure Dijkhuizen**, een beeld van verdwenen huizen van voor de dijkverzwaringen. De prijs van deze uitgave is €4,00, maar de leden krijgen uiteraard een korting en kunnen dit boekje aanschaffen voor €3,00. Let op, het is een beperkte oplage. De eerste boekjes vlogen over de plank. Nog steeds te koop is het boek 'In naam der wet'.

Ledenprijs €3,00 (normaal €4,00)

Prijs €23,00

De Heemkundekring is op zoek naar foto's van onze jaarlijkse processie te Lobith. Deze processie wordt reeds 232 jaar gehouden en wij proberen beelden hiervan op te slaan in ons archief. Ons verzoek aan u is om deze foto's en andere afbeeldingen aan ons (tijdelijk) ter beschikking te stellen, zodat wij de foto's digitaal kunnen vastleggen. U kunt de afbeeldingen uitlenen aan ons secretariaat: **Maria Snip-Janssen, Dorpsdijk 61, 6915 AC Lobith, 0316-543203, e-mail: p.snip@chello.nl** Alvast dank voor uw medewerking.

Na de pauze van de vergadering kwam het beeldende hoofdstuk in samenwerking met het Filmhuis Zevenaar. Dat was een première voor de gemeente Rijnwaarden. De film geeft levende beelden van de Liemers waarvoor veel aandacht was en de nodige herkenning opleverde.

In het najaar komt een volgende ledenvergadering, want naast De Waardsman, de website en de jaarvergadering hebben wij nog meer plannen. De juiste datum en de agenda hoort u nog van ons.

300 JAAR PANNERDENSCH KANAAL

door Frans Staring

Inleiding

De waterstaatkundige ingrepen in de 18^e eeuw, te weten het graven van het Pannerdensch Kanaal en het Bijlandsch Kanaal met de verlegging van de IJsselmond bij Westervoort, resulteerden in 1798 in de oprichting van Rijkswaterstaat. Dr.G.P. van de Ven publiceerde in 1976 daarover zijn boekwerk *'Aan de wieg van Rijkswaterstaat, wordingsgeschiedenis van het Pannerdens Kanaal'*.

Dit jaar is het 300 jaar geleden dat het graven van het Pannerdensch Kanaal, in 1701 begonnen met een gracht, werd voltooid. Reden voor Rijkswaterstaat voor een feestje, waaraan door de aanpalende gemeenten de nodige activiteiten zijn, respectievelijk worden, toegevoegd.

De grote rivieren

De Rijnstrangen op het Gelders Eiland laten zien, dat de loop van de rivieren oudtijds nogal eens veranderde. In de 16^e eeuw lag het splitsingspunt van Rijn en Waal bij Schenkenschans. De plaats dankte ook zijn ontstaan aan het strategische punt op de riviersplitsing. Alle scheepvaart moest daar immers voorbij. Nog langer geleden lag de splitsing bij Lobith. Toen was het Tolhuis een belangrijk militair steunpunt.

Als gevolg van verzandingen in de Rijnmond bij Schenkenschans ging het meeste rivierwater door de Waal. Steden als Nijmegen, Tiel en Dordrecht profiteerden daarvan. De Rijn (nu Oude Rijn) en verderop de IJssel kregen, zeker in tijden van droogte, nauwelijks nog toevoer van rivierwater. Niet alleen had de handel daarvan te lijden, maar ook de verdedigbaarheid van het land. Rivieren waren in oorlogstijd van militair gewicht. Transport van troepen en materieel kon het snelst via het water plaatsvinden. Door de feitelijke toestand van de rivieren stelden Rijn en IJssel nog maar weinig voor als verdedigingslinie. Dat bleek in 1672, toen het Franse leger van Lodewijk XIV bij Lobith de Rijn overstak (zie *'De Waardsman 2007/1'*).

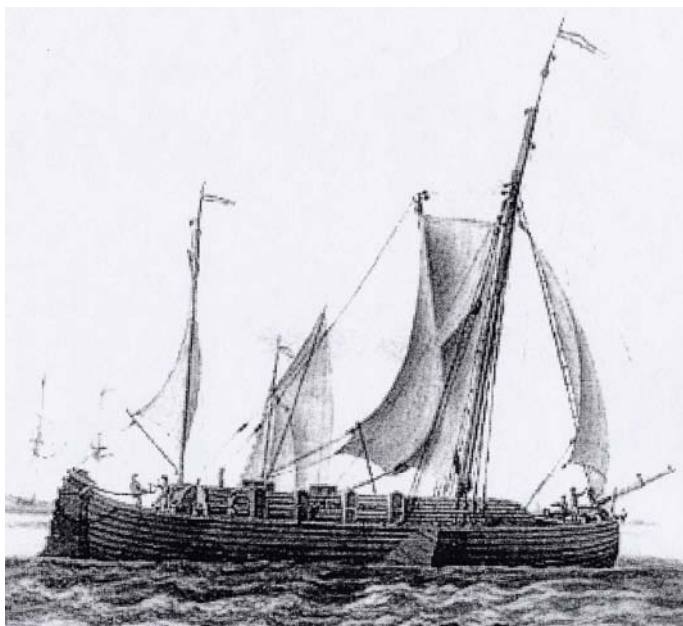
Retranchement

De Republiek der Verenigde Nederlanden was een federale staat. De gewesten (provincies) regelden ieder voor zich hun eigen aangelegenheden. In Gelderland vormden de drie resterende kwartieren nog eens vrij zelfstandige eenheden, waarin de steden en de Ridderschap opkwamen voor hun eigen belangen. Nijmegen en Tiel stonden niet te trappelen om iets te doen aan de loop van de rivieren. Na 1672 zijn tal van plannen, tekeningen en begrotingen gemaakt, maar verder gebeurde er niets. Totdat in 1701 de Spaanse successieoorlog uitbrak en Lodewijk XIV van Frankrijk de zuidelijke (Spaanse) Nederlanden bezette. Toen moesten in allerijl verdedigingswerken worden aangelegd. Eén daarvan was een landweer of retranchement bij Pannerden, lopende vanaf de Waal tot aan de Nederrijn bij de Peppelgraaf tegenover Candia. Eigenlijk was het een zware dijk met borstwering en een diepe gracht ervoor. Het plan was van Menno van Coehoorn, beroemd vestingbouwkundige, die gebruik maakte van een tekening uit 1681. Daarbij werd voor een belangrijk gedeelte een bestaande strang uitgegraven tot gracht. Met het retranchement als verdedigingswerk konden de Waalsteden worden gesust die weinig voelden voor verbetering van de waterverdeling. Belanghebbenden bij een betere verdeling van het rivierwater hadden evenwel iets anders op het oog. Na het gereedkomen van het retranchement nam Utrecht het initiatief om de gracht te vergraven tot een rivierarm. Gelderland en Overijssel sloten zich hierbij aan, al was er wel verzet van de steden Nijmegen en Tiel. Desondanks werden op 20 oktober 1706 de uit te voeren werken in Arnhem aanbesteed.

Kanaal

De aanbesteding van het graafwerk was in delen opgesplitst en ook aan verschillende aannemers gegund. Aan de kant van de Peppelgraaf moest de zomerdam op de Pannerdense waard met een stukje voorland worden weggegraven over een breedte gelijk aan de gracht. Aan de andere kant gold dat het weggraven van de Waaldijk en het voorland van de Waal. Tussen beide einden in moest het traject van de gracht worden verbreed. De uitgegraven grond diende om aan beide zijden een dijk te formeren, die dan weer met pakwerk (rijshout) werd versterkt.

Door de hoge zomerstanden van het water brak de Waal in de nacht van 19 op 20 augustus 1707 door een zomerkade, die ter bescherming van de nieuwe monding was aangelegd, en stroomde het water over en door de al gedeeltelijk afgegraven Waaldijk daarachter. Daarmee was eerder dan voorzien de nieuwe Rijnmonding en het Pannerdensch Kanaal een feit.

Op 20 augustus 1707 stroomde dus voor het eerste water door het kanaal, terwijl de werkzaamheden nog niet voltooid waren. In de vroege ochtend van die dag voer een Arnhemse schipper als eerste met zijn schip van het type Samoreus door het ontstane kanaal naar de Waal.

Een Samoreus of Keulenaar is een lang smal vrachtschip voor de riviervaart. Het veelzijdige vaartuig met een lengte van 33 meter had weinig diepgang en werd vooral gebruikt voor de vaart op Keulen. Vandaar de naam Keulenaar.

De feitelijke oplevering van het kanaal was op 14 november 1707. Met alle bijkomende werken meegerekend was het Pannerdensch Kanaal pas in de herfst van 1708 voltooid. De verdeling van het water bij de Kop van Pannerden liet aanvankelijk te wensen over en het heeft geruime tijd geduurd vooraleer dat goed functioneerde (zie *'De Waardsman 2004/1'*).

Het Pannerdensch Kanaal werd ook 'het gat van Pannerden' genoemd (zie *'De Waardsman 2004/4'*).

300 jaar de vaart erin

Het Pannerdensch Kanaal heeft verschillende functies. Naast de afvoer van water vervult het kanaal een rol als scheepvaartroute, zorgt het kanaal voor de drinkwatervoorziening en het verschaft een belangrijke bijdrage aan de recreatie in het omliggende gebied.

In 2007 zijn er verschillende momenten waarop aandacht wordt gegeven aan het jubileum. Dat doen Rijkswaterstaat, Provincie Gelderland, de gemeenten Rijnwaarden, Millingen a/d Rijn, Lingewaard, Westervoort en Duiven, plus Arnhem en Nijmegen. Ook de waterschappen en Staatsbosbeheer doen mee. Elk op zijn eigen wijze.

Burgemeester Stoni Scheurer onthulde op 12 mei van dit jaar een informatiepaneel aan de veerstoep van het veerpont Pannerden-Doornenburg en gaf daarmee het startsein voor de viering van het 300-jarig bestaan van het Pannerdensch Kanaal.

Op 9 juni hield Rijkswaterstaat open dag en werd er een fototentoonstelling geopend. Tegelijkertijd hield de Toeristische Werkgroep Rijnwaarden op 9 juni de manifestatie 'Plezier aan de Rivier'. In samenwerking met Infocenter Emmerich was er op en rondom de Europakade in Tolkamer een Duits-Nederlandse streekmarkt, een muziekprogramma en demonstraties van duikvereniging Sub Aqua Libra en de Reddingsbrigade Rijnwaarden. Vanaf de ijsbaan bij Recreatiegebied De Bijland waren helikoptervluchten boven het Pannerdensch Kanaal en Rijkswaterstaat bood vaartochten aan over het Pannerdensch Kanaal.

Andere hoogtepunten van de festiviteiten vormen de Historische Sail van bedrijfsvaartuigen op 19 augustus 2007 en een symposium op 14 en 15 november, beide onder auspiciën van Rijkswaterstaat. Tijdens het symposium presenteert professor dr.G.P. van de Ven een speciaal voor dit jubileum geschreven herdenkingsboek.

Op 8 en 9 september 2007 staan de jaarlijkse Open Monumentendagen eveneens in het teken van de viering 300 Jaar Pannerdensch Kanaal. In Rijnwaarden wordt dan een expositie gehouden.

www.pannerdenschkanaal.nl

Bronnen:

G.P. van de Ven, Aan de wieg van Rijkswaterstaat, wordingsgeschiedenis van het Pannerdens kanaal, 1976. J.W. van Petersen, Des landmeters trots, 1974. Brochure Rijkswaterstaat, Pannerdensch Kanaal 300 jaar de vaart erin, 2007.

HET PANNERDENSCH KANAAL IN HET ARCHIEF VAN HET HUIS BERGH

door Frans Staring

Inleiding

In het kader van het project EDU-ART (organisatie in cultuureducatie) waren in de voorbije periode leerlingen van diverse scholen uit de gemeente Rijnwaarden op bezoek in 's-Heerenberg. Dat betrof met name het kasteel Huis Bergh en het archief van Huis Bergh. De archivaris trachtte de jeugdige bezoekers duidelijk te maken hoe schrijvers van boeken aan hun gegevens komen. Oude geschriften zijn niet keurig getypt, maar allemaal met de hand geschreven. Een beetje kennis van handschriften is dan wel handig. De meeste jongens en meisjes waren heel belangstellend.

Het archief van Huis Bergh is gevestigd in het Muntgebouw vlak voor het kasteel, waar vroeger ook de munten werden geslagen voor het graafschap Bergh. Het is elke dinsdagochtend om 9.00 uur voor belangstellenden geopend. U wordt verwelkomd door de archivaris Peter Bresser of door een van zijn assistenten. Het is aan te raden vooraf telefonisch een afspraak te maken: 0314-377171.

Het archief van Huis Bergh

Het archief heeft als functie historische geschriften te bewaren en toegankelijk te maken, die handelen over het kasteel, zijn bewoners, het landschap en de bezittingen, zoals boerderijen in de wijde omtrek, de rechten om belasting te heffen, munt te slaan, bier te bereiden en het recht op de wind (dwangmolens). Rond 1600 hadden de Graven van den Bergh veel bezittingen, niet alleen in Gelderland, maar ook in Noord-Brabant, Limburg, Vlaanderen, enzovoort.

Het archief heeft op de eerste plaats te maken met de geschiedenis van kasteel Huis Bergh, waarbij wordt teruggaan tot het jaar 1122. In 1486 worden de Heren van den Bergh door keizer Frederik III tot Rijksgraaf verheven. Dat staat in een oorkonde met een groot zegel eraan. Het is het kostbaarste bezit in het archief van Huis Bergh.

Het oudste archiefstuk dateert van 828. Het eerste officiële charter (oorkonde) stamt uit 1227. Het archief van Huis Bergh is na dat van het Koninklijk Huis het meest volledige archief in Nederland.

Meerdere mensen hebben geprobeerd orde te scheppen in al hetgeen ligt opgeslagen in het archief. De belangrijkste van hen is de vroegere archivaris mr.A.P. van Schilfgaarde. Hij heeft een wel zeer uitvoerige inventaris samengesteld en daarmee is het archief voor iedereen toegankelijk.

Het archief van Huis Bergh is voor de tegenwoordige gemeente Rijnwaarden belangrijk, speciaal voor Pannerden, maar ook voor de dorpen Herwen en Aerdt. Die plaatsen hoorden vroeger tot het *'Rentambt Pannerden'*. Voor de Graven van den Bergh hield een rentmeester alle inkomsten en uitgaven bij. Meestal woonde de rentmeester ook in Pannerden. Uit zijn rekeningen kan heel veel informatie worden gehaald. Ook is er veel correspondentie over allerlei zaken met betrekking tot de vroegere Heerlijkheid Pannerden. Dat is des te meer van belang, omdat er in andere archieven over Pannerden nogal wat verloren is gegaan.

Het Pannerdensch Kanaal

Het is dit jaar 300 jaar geleden, dat het eerste schip door het nieuwe kanaal is gevaren. Het archief van Huis Bergh heeft veel gegevens over de aanleg en de gevolgen van het Pannerdensch Kanaal.

Een aardig stuk over het graven van het kanaal is te Zutphen geschreven door zekere Johan opten Noort op 1 juli 1701, toen een begin werd gemaakt met het aanleggen van het retranchement als vorm van verdedigingswerk. Dat werk moest toen allemaal met handkracht worden uitgevoerd en daar waren veel mensen voor nodig. In het stuk wordt verhaald, dat de autoriteiten hadden goed gevonden om arbeiders op te roepen uit Gendringen en Etten. Die twee plaatsen stonden onder het bestuur van de Graaf van den Bergh en daarom ging er een brief naar 's-Heerenberg. De oproep zal ongetwijfeld ook in andere plaatsen zijn gedaan. Alleen is dat niet bekend.

De Edele Mogende Heeren Staten des Fürstendoms Gelre ende Graefschap Zutphen bij dese constitutie van tijden goet gevonden hebbende ten Dienste en tot defensie van dese provincie eenige notabile Retrenchementen ende wercken an en omtrent den Nederrijn en Issul op te werpen ende ons geauthoriseert hebbende om tot het maecken van sodane en diergelijke wercken de Ingesetenen ende Huijsluiden ten platten Lande met karren en spaden oock met schuppen en spaden ten spoedighsten op te ontbieden

'Erentfeste Discrete Goede Vrient, Die Edele Mogende Heeren Staten des Furstendoms Gelre ende Graefschap Zutphen bij dese constitutie van tijden goet gevonden hebbende ten Dienste en tot defensie van dese provincie eenige notabile Retrenchementen ende wercken an en omtrent den Nederrijn ende Issul op te werpen ende ons geauthoriseert hebbende om tot het maecken van sodane en diergelijke wercken de Ingesetenen ende Huijsluiden ten platten Lande met karren en paerden, oock met schuppen en spaden ten spoedighsten op te ontbieden

Soo hebben wij nae voorgaende concert met de Heeren Gedeputeerden van de Quartieren van Nimmegen ende Veluwen ende met den Lt. Gen. Coehorn goet gevonden uijt Gendringen ende Etten op te ontbieden 44 Carren bequam om aarde te vaeren en een jeder met een paart een driever ende een man met een Schuppe, ende daar en boven noch 90 mannen een ijeder met een Schuppe ofte spade voorsien en gesinnen U L. mits desen om de voornoemde storte Carren en manschap te pressen de Ingesetenen en Huijsluijden strictelijck te lasten om haar soo tijtlijck op de wegh te begeven dat sij aanstaende maendagh, sullende weesen den vierden deses, te vier uijren in de Morgenstont in de Overbetuwe beneden Schenkeschans tussen Panderen en Gent kunnen weesen om den arbeit, die haar sall aangewesen worden, an te vangen met verseeckeringe dat de Huijsluiden wegens haaren arbeit nae behooren sullen betaelt worden ende om de Huijsluiden in goede ordre te houden ende om alle disordre ende schade voor te comen die sij tussen wegens ende ter plaetse van den arrebeijt met het afsnijden van het corngewasch en het affweiden van gras als anders mochten anrichten, sall het dienstigh wesen, dat daar een bequam onderrichter bij sij ende dat de Huijsluiden eenigh kort vuer off ander voeder meede neemen om soo verre het selve streckt haar parden daar meede te onderhouden, ten waere sij het voeder daar omtrent liever wolden copen, de Huijsluiden kunnen de cortste ende bequamste wech na Panderen nhemen ende

*als daar eenigh veergelt aan de Cleefse veren soude moeten betalt worden gelijk wij even vertrouwen van Neen, so kan de Richter off onderrichter het veergelt verschieten, het welcke wij sullen restitueeren en hier toe ons verlaeten bevelen wij U L. in de bescherminge Godes, Geschreven binnen Zutphen den 1 Julij 1701, U L. Goede vrienden, De Gedeputeerde Staten van de Graeffschap Zutphen, onderstont, Joh.opten Noort
De Huijsluiden kan angesegt worden dat sij veertien dagen in den arbeit sullen moeten continueeren ende dat het haar voor een dubbelde beurt sall verstreeken'.*

Het nieuwe kanaal, destijds meestal 'grift' genoemd, betekende voor Pannerden, dat het grondgebied van de heerlijkheid in tweeën werd gedeeld. Het gedeelte aan de kant van Doornenburg wordt nog wel 'West-Pannerden' genoemd (zie 'De Waardsman 2003/1'). Pas in 1818 kwam West-Pannerden ofwel 'De Honderd Morgen' bij de gemeente Bemmelen. Nu is dat de gemeente Lingewaard.

Voor de verbinding tussen de twee delen van de heerlijkheid moest er in Pannerden naast het veer over de (Oude) Rijn bij het Berghse Hoofd en het veer over de Waal naar Millingen een derde veer komen. De pachter van het veer over de Waal, zekere Geurt Peters, werd ook de pachter van het veer 'over de nieuw gegravene Grift, beginnende met Meij 1707 ende eindigende 1710'. Daarvoor betaalde hij per jaar 20 gulden.

Uit een verordening geschreven te 's-Heerenberg d.d. 4 mei 1710 blijkt, dat veel mensen het veer 'over die Griffte uijt den Wahl tot in den Rijn loopende' omzeilden door zelf met een vaartuig over te steken. Dat was natuurlijk in het nadeel van de Graaf van den Bergh, maar ook van de veerbaas. De Ambtman van Pannerden kreeg toen opdracht de schepen, waarmee 'mensen en paerden, jae selfs voor gelt', werden overgezet, 'soo aen den Peppelgraeff als andre liggende', weg te laten halen. Degenen, die zich nog schuldig maakten aan die praktijken, moesten door hem gestraft worden.

Anno 1711 werd Steven Hoet de nieuwe pachter (zie 'De Waardsman 2003/4'). Hem was beloofd, dat het Huis Bergh daar een veerhuis zou bouwen. Toen dat in 1714 nog steeds niet was gebeurd, vroeg hij vermindering van zijn pacht. 'Alsoo Steven Hoet bij generale verpaghtinge der Bijlantsche en Pannersche goederen voor ses achter een volgende Jaeren, aenvanck nemende op mij 1711, had gepaght het veer tot Pannerden over de Griffte ofte Nieuwen Rhijn voor eene somme van vijff en sestigh gulden, en dat aen hem beloofft was een Veerhuijs, het welck niet getimmert sijnde, had den paghter versoght uijt die oorsake Remissie'.

Op 15 juli 1715 kwam er een nieuw pachtcontract. Overeengekomen werd, dat Steven Hoet zijn zes pachtjaren zou volmaken zonder korting op zijn pacht en dat hij daarna nog drie jaren als pachter kon blijven, mits hij 20 gulden meer zou betalen dan de oude pacht van 65 gulden. Ook werd er besloten, 'dat hij op den Gront van Hare Excellentie ter plaetse alwaer het Veer tot Pannerden over de Griffte gehouwen wordt, soude timmeren een huijs van drie gebont rontom gemuert met een kelder, opcaemer en putt'. Als de pachtjaren voorbij waren, nam het Huis Bergh het veerhuis over voor een bedrag dat door onpartijdige taxateurs zou worden vastgesteld.

Het 'veerhuis' aan het Pannerdensch Kanaal bestaat nog steeds, al is het niet meer de woning van de veerman. Tegenwoordig is dat het huis annex boerderij van Chris Lensen, Veerdam 4.

Het kanaal was dwars door verschillende landerijen gegraven die eigendom waren van Huis Bergh. De Graaf van den Bergh wilde daarvoor een vergoeding. In een ongedateerd schrijven (= omtrent 1701) richtte Graaf Oswald III zich tot de Koning-Stadhouder Willem III, in diens hoedanigheid van Stadhouder van Gelderland. Hij zette uiteen hoe hij op last van de Staten van Gelderland in 1695 een krib had moeten leggen, welke hem 40.000 gulden had gekost. Met het graven van het kanaal moest die krib weer worden opgeruimd. Hij verzocht nu de koning om te bewerkstelligen dat er een aanvaardbare vergoeding zou worden gegeven.

'Aen Sijn Conincklijcke Majesteit van Groot Britannien etc. etc.

Geefft Uwe Majesteit aller onderdaenigst te kennen Oswaldt Graeve tot den Bergh, hoe dat hij in den jaere 1695 door ordre van die Staeten van die Provincie van Gelderlandt aen die Heerlicheijdt Pannerden in die Wael heeft moeten leggen eene kribbe op die veertigh voeten diep, en diewelcke meer als veertigh duijzent guldens heeft gekost als Landtkondigh.

En dewijle bij die voorgenomene doorsnijdinge van die Wael tot in den Neder Rhijn nijet alleen dese soo kostbaere kribbe notoirlick moet worden geremoveert ende daer door die kracht van den Stroom wederom op die Dijcken van den Suppliant aengedreven, maer oick alreede des Suplicants Heerlijckheijdt gandtchelijck wort doorgraeven:

Soo wort den Selven genootsaecht sich t'adresseeren aen Uwe Conincklijcke Majesteit ten einde hem door der selver aller genaedigste bestijringe dien aengaende een aquitable vergoedinge moege worden gedaen, daer ende soo als Uwe Majesteit nae recht, reden en billickeijdt aller genaedighst sullen oordeelen te behooren, T' Welck Doende etc.'

Een verklaring opgemaakt te Pannerden op 20 December 1703 meldt, dat er in 1701 bij het maken van het retranchement volgens de opmeting van de landmeter Poor 13 morgen en 421 roeden land was vergraven. Door inwoners van Pannerden werd dat getaxeerd op een schade van 5500 gulden. *'Copia Copiae, Alsoo volgens de metonge van den Lantmeter Poor dartien mergen, vier hont een en twintigh roeden in den jare 1701 tot Pannerden bij't verdiepen van eene Grifte, en opwerpen van een Retranchement van den Wahll aff tot aen den Rhijn ten eenemaal bennen bedorven ende in eenen vrughteloosen Staet gestelt, toebehoorende sijn Excellentie den Heere Grave van den Bergh, waer van om vergoedinge te mogen erlangen ter plaetse daert behoort, Derck Rutgers van Haeren in Qualiteijt als rentmeester van sijn Hooghgemelte Graefflijke Excellentie van ons onderschreven Inwoonders des voorsschreven Kerspels Pannerden verclaeringe versoghte van de Waerdije van die voorsschreven vergravene en met Sant bestorte Landerijen, all die welcke Verclaringe mede te deijlen, alsoo met recht niet hebben verweijgeren konnen, soo ist, dat Wij onderschreven hiermede attesteren, ende verclaren voor die opregte waerheijt, dat die voorsschreven dartien mergen vier hont ende 21 roeden, voorts verdiepen van die voorsschreven Griffit, en opwerpen vant voornoemde Retranchement in valeur waerdigh sijn geweest eene somme van vijff duijzent en vijff hondert guldens, praesenterende des naeder versoght zijnde, de waerheijt van dien met een Lijfflijcken Eede tot Godt Almaghtigh uijt te sweeren, bovendien dat Wij dese met onse eijgene handen hebben geteijkent: Pannerden den 20 December 1703, en was onderteeckent, Peter Gijsberts, Rutger de Man, Jan Goris, Claes van Millingh, Thomas Gijsberts, Arent Gijsberts'.*

Overigens was het niet alleen de Graaf van den Bergh die schade leed aan zijn landerijen. Een request aan de *'Edele Mogende Heeren Gedeputeerde Staeten des Nijmeegse Quartiers'* uit een iets latere tijd, ingediend door de erfgenamen van Rut de Man en door *'Jan Ruijterman getrouwt aan de Weduwe Thomas Gijsberts'*, vraagt eveneens vergoeding voor geleden schade, omdat zij *'door 't maecken van voorschreven Canael meede eenig lant hebben verloren, belopende de waarde daar van ongeveer duijzent gulden'*.

Met een schrijven d.d. 3 oktober 1708 richtte de gevolmachtigde van de Graaf van den Bergh zich tot de gecommiteerden van de provincies Gelderland, Utrecht en Overijssel. Hij bracht naar voren, dat de heren *'bij 't maecken van eene Nieuwe Vaert uijt de Waehll tot in den Rhijn aen Sijne Heere Principael uijt verscheijdene Hoofden eenen considerabelen schaade toegevoeght hebben'*. Al eerder was door hem een opgave verstrekt van de geleden schade en hij verzocht de heren om nu order te geven *'om te hebben betalinge van de vergraven Landen'*. Verder zouden de drie provincies ook een vergoeding moeten geven voor de *'paghters in Panderen ende op den Panderschen Weerd wegens geledene schaede, omdat sij twee mael geheel geinondeert ende verdroncken'* waren.

Nadat het kanaal voltooid was, kwam op 6 oktober 1708 een landmeter de landerijen van de Graven Van den Bergh in Pannerden opmeten, omdat *'door 't opmaecken en verbreijen (verbreden) van een*

nieuwe grift en brengen door denselven de Wael in den Rhijn, veele schoone landerijen bestaende in Bouw als weijlanden in de Heerlickheit Pannerden sijn vergraven, met sant bestort en andersints door opdringende wateren verlopen en voor een groot gedeelte soodaenich met biesen en ander schaedelick onkruijt betrocken sijn, dat niet anders als voor bedorven onlanden kunnen gehouden worden'.

De afhandeling van allerlei aangelegenheden verliep uiterst traag. Telkens moest overlegd worden met de gecommiteerden van de drie provincies. Toen bleek dat de dijk langs de Pannerdense Waard niet hoog genoeg was, werd op 3 juni 1710 aan de rentmeester te Pannerden opdracht gegeven om de bedoelde dijk maar zelf aan te besteden. Weliswaar hadden Gelderland, Utrecht en Overijssel toegezegd *'den aengevangenen Dijk om onsen Pannerschen wardt te sullen verhoogen'*, echter, zo was de opvatting, *'te vermoeden staet dat daer mede al langer sal getraineert oft dese Resolutie wel noijt tot Effect gestelt worden, ende wij considerende die hooge Nootsaeckelijckheit, dat den voorschreven dijck tot alsulcke Hooghte gebraght worde, dat op die Landen selfs geen winter wateren meer comen, om daer door soo veel doenlijck de voordere besandinge, scheuringe en alle verder schaeden voor te comen'*.

Op 8 februari 1710 werden door de Graaf van den Bergh de vergoedingen vastgesteld voor de pachters in Pannerden wegens de overstromingen van hun landerijen in 1708 en voor enkelen van hen ook over het jaar 1707.

Allereerst waren dat de pachters op de Pannerdense Waard. Van hen kreeg Hubert Both een korting op zijn pacht van 100 gulden, Hendrick Rijcken 80 gulden, Aerent Gijsberts 55 gulden, de weduwe van Derck van Wijlick 175 gulden, Jan Verborgh 40 gulden, Gerrit Verborgh 12 gulden, Lambert Fontaine 40 gulden, Rijck Grob 40 gulden, Geurt Goris 90 gulden, Wilhelm Overgoor 50 gulden, de schout Thomas Gijsberts 99 gulden *'wegens den Molenacker als anders over den jaere 1707'*, Thomas Gijsberts 99 gulden over 1708, Johan Roeloffs 21 gulden over 1707 en 26 gulden over 1708, Gerrit Hendrix *'van Kuper stede'* 4 gulden 15 stuivers over 1707 en hetzelfde over 1708, Jan Goris 60 gulden over 1707 en hetzelfde over 1708, Wilhelm Overgoor 27 gulden over 1707 en hetzelfde over 1708.

Van de pachters uit de binnepolder van Pannerden kreeg Aerent Brantz 60 gulden remissie, Cornelis Brantz 40 gulden, Cornelis de Beijer 40 gulden, Hendrick Grobb 160 gulden.

Voor de rentmeester in Pannerden was dat een totaal bedrag van 1410 gulden en 10 stuivers, dat hij minder aan pachtgelden kon innen.

Op 22 april 1714 werd door de leden van het gericht te Pannerden een schrijven opgesteld over de slechte toestand van de dijken en men vreesde voor een doorbraak.

'Wij Stadthouder en Schepenen der Heerlickheydt Panderen doen kondt ende tuijgen, dat wij naa oculaire inspectie bevonden hebben, dat de Waal boven de Mondt van den nieuwen Rijn aan de Pandersse zijde op den Hoeck van den bandijck soo naa aandringht, dat het al Schaardijck is en in val, dat met geen packwerck voorsien wordt, ofte andersints ontset, den Dijck niet te houwen sal zijn. Dat ook den Bandijck, die de drie Provincien hebben laten maaken langhs den nieuwen Reijn soodanigh affgespoelt is, datter niet alleenlijck den Voet van den Dijck weghgenomen is, maar selfs een groote gedeelte van den Dijck soodanigh dat te vreesen staat, dat bij het minste groote Soomer Water sal doorbreecken tot geheel ruijne, en ondergank van Panderen, Aardt en Herwen, en alsoo men de Waarheijdt moet verklaaren, Soo hebben wij desen onderteekent, Signatum Panderen den 22 April 1714 (w.g.) Cornelus de Beijer Stadthalder, Ruijtger de Man, Claes de Beijer, Henderick Ricken, Wessel Verwaeijen, Hendrijck Fijerkens'.

In aansluiting hierop kreeg de Ambtman van Pannerden opdracht om naar Zutphen te gaan, waar hij de heren van de drie provincies moest bewegen *'den Bandijck langs den Nieuwen Rhijn met pack wercken'* te versterken. De nieuwe loop van de rivier veroorzaakte bij Pannerden veel kwelwater, waardoor *'men veel Lant sal ruineren, waer voor niet eenen penninck sal gerestitueert worden'*.

De klachten over wateroverlast door het nieuwe kanaal duurden nog jaren voort. Iedere keer als er weer overstromingen waren geweest, verzochten de boeren kwijtschelding van (een deel van) hun pacht. Vooraf kwamen deskundige mensen eerst de zaak inspecteren en daarna werd namens de Graaf van den Bergh een besluit genomen.

Dat de financiële afhandeling, voortvloeiend uit het graven van het kanaal, lang op zich heeft laten wachten, blijkt uit een schrijven van de Graaf van den Bergh d.d. 15 mei 1733. Frans Anton Eppelen, directeur van het Huis Bergh en wonende op de Raaijhof in Pannerden, kreeg van Frans Wilhelm, Graaf tot den Bergh en Hohenzollern, opdracht het geld te besteden dat door de Staten van het Kwartier van Nijmegen in drie termijnen zou worden uitbetaald. Naast diverse uitkeringen wilde de graaf daarvan een zilveren tafelservies laten maken.

'Ordonneren aen den Welgeboren onsen Seer Lieven getrouwen Raet en Lantdirector Eppelle de Raeijhoff, dat sal hebben t' ontfangen soodaene Penningen als het Quartier van Nymegen nae soo lange jaren herwärts menighvuldigh gedane Sollicitatien eijndelijk aen ons heeft geaccordeert tot Vergoeding van de Schaade, die Wij wegens het Pannersche Canaal /: in den Jaere 1701 en vervolgens door onse Landerijen gegraven : \ geleden hebben, Ingevolge Quartiers Resolutie in dato den 25^{en} Maert 1733 ter Summa van Vijfftien Duysent guldens Hollants, ende de selve employeren als volgt:

Eerstelijck aen onse Hooghgeëerde en Hoogst beminde Gemalinne tot der selver dispositie Duijsent Gulden, ende aen onse Genadige Vrouwe Moeder de Weduwe Furstinne van HohenZolleren tot eene Kinderlijcke vereeringhe tweehondert gulden; aen onsen ordinaris Advocaet en Lantschrijver Peter van Dockum wegens des selfs goede en getrouwe devoijren tot het obtineren deser Penningen gedaan tweehondert een en sestigh gulden, Desgelijcken aen onsen Secretaris Abrah: de Both hondert gulden, aen onse Huijshouwderse Leopoldina Scheers tot Inkoopinge van nootsaeckelyck Linnewaet tot onse Hoffhouwdinge Vijffhondert gulden, Laetstelijck tot Luijster tot ons Hooghgraefflijk Huijs, ende tot gedagtenisse van de Verwervinghe deser soo langh als verlooren geagte Penningen te laten maaken ende uijt dese Penningen te betalen een Silver Tafel Servies'.

Bronnen:

Mr.A.P. van Schilfgaarde, Inleiding op het archief van het Huis Bergh, 1932.

Mededelingen van P. Bresser, archivaris van het archief van Huis Bergh.

Archief Huis Bergh, inventarisnummers 6150, 1181 en 1182 (met dank aan J.H.G. te Boekhorst te Doetinchem).

ACTIVITEITEN IN RIJNWAARDEN

Inhakend op het thema 300 jaar Pannerdensch Kanaal heeft de Toeristische Werkgroep Rijnwaarden twee avonden gepland in de serie Dwalen door het Dorp. Op 4 juli 2007 vindt Dwalen door Herwen plaats. Henk Eerden uit Huissen, lid van de Historische Vereniging Huissen en werkzaam bij Rijkswaterstaat, legt die avond een link tussen Herwen en het Pannerdensch Kanaal, Rijn en Waal. Op 11 juli 2007 is de streekhistoricus Ferdinand van Hemmen uit Huissen de gids tijdens een tocht in Pannerden over de Zorgdijk en de zomerkaden langs het Kanaal.

De Open Monumentendagen op 8 en 9 september 2007 staan eveneens in het teken van de viering 300 jaar Pannerdensch Kanaal. De Gemeente Rijnwaarden organiseert in samenwerking met de Heemkundekring Rijnwaarden een expositie. De tentoonstelling is op beide dagen. Daarnaast is er op zondag 9 september 2007 een aantal buitenactiviteiten met de medewerking van de He Ja Jo brandweerwagen uit Pannerden, Ton Linssen met modelschepen en mogelijk ook de reddingsbrigade. Verder is er een optreden van het Shantykoor Grieth en een programma van de Drumfanfare PCL uit Lobith.

Alle activiteiten vinden plaats in en om 'De Boskuul', Jan van Kleefstraat 1, in Lobith.

UT PAANDERS GAT

In oude boeken en geschriften wordt het huidige dorp Pannerden genoemd als ut Paanders Gat. Uit oude prenten blijkt dat de huidige kerk(toren) eeuwenlang het middelpunt is geweest van de leefgemeenschap.

Ut Paanders Gat heeft zich door de eeuwen heen ontwikkeld tot een dorp met een hechte gemeenschap. Het dorp telt nu (2005) ca.2500 inwoners, heeft een rijk verenigingsleven en staat bol van activiteiten voor jong en oud.

Aan dit dorp, ook wel genoemd "Ut Land Van Waoter En Wiend", is in de 20ste eeuw het predikaat verleend: "Pannerden - Een Dorp Waar Pit In Zit". Het is dan ook niet zo verwonderlijk, dat in dit lied een ode wordt gebracht aan "Ut Paanders Gat".

*Wij komme uut ut Paanders gat
Niks biezonders, hewwe zat
Sliete onze dage,
Met lache en klage
En dat is dat*

*Toch zie 'k trots, da 'k Paanders ziet
Da gevuul, rak ik nooit kwiet
Worum kan 'k niet zegge
T ' is nie uut te legge
Ik wit ut niet*

*Wat ok gebeurt
Dat ene is toch klaor
Ik hol van 't Paanders laand
Dat doer ik jaor vur jaor
T ' blief now en laoter
Ons laand van wiend en waoter
T ' zal nooit veraandere
Ik hou van Paandre*

*Den een krieg dit, den aander dat
Wa 'k ok krieg of het gehad
Blij sliet ik mien dage
Met lache en klage
Ien 't Paanders gat*

*Wat ok gebeurt
Dat ene is toch klaor
Ik hol van 't Paanders laand
Dat doer ik jaor vur jaor
T ' blief now en laoter
Ons laand van wiend en waoter
T ' zal nooit veraandere
Ik hol van Paandre
Dat is toch klaor
Ik hou van 't Paanders laand
Dat doer ik jaor vur jaor
T ' blief now en laoter
Ons laand van wiend en waoter
T ' zal nooit veraandere
Ik hol van Paandre*

Tekst: Jan Willemsen

Uit: Tekstboekje behorende bij de dubbel-cd
van Vals Plat: Herinneringe/Ut Paanders Gat

VOOR MILITAIREN GRATIS VERZENDING (3)

door Ferdi Notten

In de doos met familiefoto's trof ik een foto als briefkaart welke in 1917 als 'veldpost' werd gestuurd aan mijn oom Jan Notten (ook de oom van mijn broer Jo in Herwen). Gemobiliseerde militairen die een kaart wilden sturen, waren voor verzending vrijgesteld van porto. In 'De Waardsman 2004/1' en 'De Waardsman 2005/4' staan eveneens dergelijke kaarten uit de Eerste Wereldoorlog. Nadat de kaart wat was opgepoetst is de tekst met enige moeite wel te lezen. Hij is gericht aan: *Den Korporaal J.A. Notten, 8. R.I. 2de Divisie, Opleiding, Veldleger.*

Gouda 20 Juni 1917

Beste Jan,

Nu wil ik u eens een kaartje sturen van een gedeelte van onze sectie. Het is wel niet erg mooi gelukt, maar enfin. Zeg Jan, wellicht kom ik zaterdag over veertien dagen met verlof naar huis, dan ben ik zaterdag avonds om een uur of vijf thuis. Je krijgt eerst nog wel bericht. Wij hebben anders voor zoon korte tijd al een treurig ongeval in onze sectie. Wij hebben al een doode in onze sectie, die is zondag middag met het zwemmen in de IJsel verdronken, die hebben wij woensdag morgen met militaire eer naar het station gebracht, waar hij verder per spoor naar zijne woonplaats gestuurd werd. Verder niet veel nieuws. Wees hartelijk gegroet van je vriend J.W. Verhoeven 1^e Comp. Wielrijders Depot Gouda. Fijne dagen tot ziens.

De afzender J.W. Verhoeven zal Johannes Wilhelmus zijn, zoon van Carolus Verhoeven, destijds winkelier aan de Herwensedijk (nu nr.50). Hij vertrok in 1923 naar de USA en huwde er in 1924.

ZUSTER MARIA EVELINA - EEN AERDTSENGEL

door Toon Hendriksen

Inleiding

In het leven gaat het vaak anders dan wat men er zich van voorgenomen heeft. Dit kan positief uitpakken, maar de praktijk leert dat het wel vaak uitmondt in teleurstelling en droefenis of ergernis. De kunst is dan om er toch maar iets van te maken, voor jezelf en voor je medemens. Dit verhaal gaat over een vrouw die haar teleurstelling heeft proberen te verwerken door dienstbaar te zijn aan haar medemens. Onopvallend en in stilte bracht zij haar liefde over op hulpbehoevenden in dienst van de Schepper van Hemel en Aarde.

Het gezin Zurné

Catharina Wilhelmina Clasina Zurné werd geboren op 15 augustus 1903 aan de Aerdtse dijk in Aerd. Haar roepnaam was Cato. Haar geboortehuis, een kleine dijkwoning met een rieten dak, stond achter het huidige adres Aerdtse dijk 39 (familie Wichmann), schuin tegenover het huidige adres Aerdtse dijk 28 (familie Terhaerd). De woning is beginjaren zestig van de vorige eeuw gesloopt.

In dat huis groeide Cato Zurné op tussen de wilgentenen, want haar ouders Everardus Wolfgangus Zurné (geboren op 30 oktober 1853 te Lobith en overleden 24 januari 1910 te Aerd) en Engelina Christina Zurné-Kruijs (geboren op 29 april 1863 te Zevenaar en overleden op 28 maart 1939 in Aerd) waren mandenmakers, evenals haar grootouders die zich omstreeks 1857 in Aerd gevestigd hadden (zie *'De Waardsman 2000/2'*). Overigens werd de naam *'Zurné'* in Aerd uitgesproken als *'Zuunie'*.

In het gezin waren meerdere kinderen, maar alleen Cato en haar zuster Maria Clasina Catharina, roepnaam Marie (geboren op 29 september 1899 te Aerd), bleven in leven.

Toen de leeftijd en de natuur op het meewerkend stadium waren gekomen, kreeg Cato verkering met een man die zijn brood verdiende als schilder. De relatie lag erg goed en Cato had al zo haar gedachten over de toekomst met deze man en hun eventuele kinderen. Op een zondagavond, na afscheid genomen te hebben, vertrok hij naar zijn woonplaats ergens in de Betuwe, om vervolgens spoorloos te verdwijnen. Hij had de verkering niet verbroken. Wat was er gebeurd? Waar was hij gebleven? Tot op de dag van vandaag weten we het niet. Cato bleef achter in droefheid en gemis.

Kloosterlinge

Na diverse zoektochten begreep Cato Zurné, dat zij zonder haar grote liefde het leven door moest en nadat haar moeder was overleden, vertrok zij naar het klooster. Haar zuster Marie, die meid was bij de familie Voss, bleef alleen achter in de ouderlijke woning.

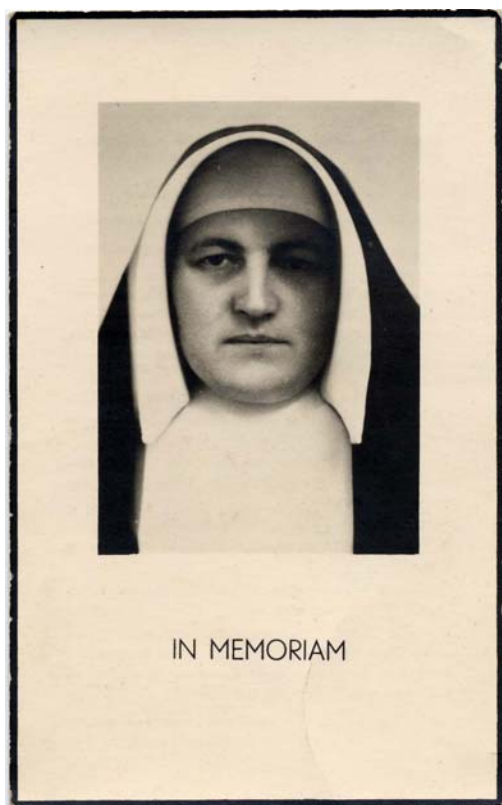
Of de kloosterroeping een keus van Cato zelf was, of dat de pastoor er nog invloed op heeft gehad, weet ik niet. Waarschijnlijk heeft Babberich wel een rol gespeeld, omdat Cato Zurné intrad in een Franciscaanse Orde. Babberich was in die tijd een Franciscaans bolwerk. Daar zaten vanaf 1883 de Capucijnen (Minderbroeders-Conventuelen) en vanaf 1917 de Franciscanessen van Veghel (voluit Franciscanessen van de Onbevleete Ontvangenis der H. Moeder Gods). In die tijd ging men vanuit de wijde omgeving, ook vanuit Aerd, biechten bij de paters in Babberich en die wisten voor alle problemen wel een oplossing.

Cato trad in bij de Penitente Recollectinen van de Congregatie van Bergen op Zoom. Die orde was op 14 november 1858 gesticht door Monseigneur van Hooijdonck en Theresia Saelmaeckers. Deze religieuzen leven volgens de regel van de Derde Orde van St. Franciscus. Hun doel is de verpleging van zieken, geesteszieken en de verzorging van ouden van dagen. Het moederhuis en het noviciaat is in Breda. Er waren destijds kloosters in diverse plaatsen, onder andere in Bergen op Zoom, waar Cato Zurné in 1943 werd geprofest en de kloosternaam 'Maria Evelina' aannam.

Verzoening

Penitente Recollectine betekent: Zij die zich weer volledig verzoent met God. Zo heeft Cato Zurné zich verzoend met het feit dat zij geen verzorgende echtgenote en eventueel moeder kon zijn, maar wel haar verzorgende hand kon uitsteken naar de zieke en bejaarde medemens.

Volgens haar bidprentje ontving Cato Zurné ook nog de beproeving van een langdurige ziekte. Op 16 januari 1953 overleed zij te Bergen op Zoom op een leeftijd van slechts 49 jaar.

*Je moet maar nemen wat het leven je biedt
Al brengt het vaak ongemak en verdriet
Dat men doorgaans in stilte gaat verwerken
Want dat hoeft een ander toch niet te merken
Cato verloor haar geliefde en kreeg geen kroost
Uiteindelijk zocht zij bij de Heer haar troost
In de verzorging heeft zij zich goed van haar taak gekweten
Deze eenvoudige vrouw mogen wij niet vergeten
Wij geloven dat zij daarvoor ontvangen heeft een goede prijs
En dat zij nu verblijft in het Aerdtse Paradijs.*

Bronnen: Mededelingen van wijlen Mimi Terhaerd-van Embden en Marie Heijltjes-Jurrius uit Aerdt, en voorts van John Thoben te 's-Heerenberg.

Bidprentje: collectie Toon Hendriksen in Onder-Aerdt.

DAGBOEK VAN EEN OORLOGSEVACUÉ (3)

door Joke Barthen-Beekhuijsen

Inleiding

In 'De Waardsman 2006/4' en 'De Waardsman 2007/1' staat hoe Joseph (Jos) Driessen met zijn kinderen op 10 februari 1945 met vele anderen vanwege het oorlogsgeweld uit Lobith moest vertrekken. De notities van Jos Driessen beginnen op vrijdag 9 februari 1945. Zijn dagboek loopt tot 24 mei 1945. In de vorige aflevering bereikten de vluchtelingen Diepenheim en vonden daar onderdak op een boerderij aan de Schipbeek. Hun belevenissen van 12 maart tot en met 2 april 1945 volgen in dit deel.

Dagboek van oorlogsevacué Jos Driessen

Maandag 12 maart

Een stille, prachtige lentedag. Een paar uurtjes hout gehakt in het bos. Verder lezen en aardappelen schillen. De avond, rond de warme kachel, gevuld met vertellen en gesprekken. De jonge boer Hendrik en de knecht Herman waren ook aanwezig. Een gezellige avond was het.

Dinsdag 13 maart

Voor de middag takkenbossen uit het bos gedragen, 's middags haver dorsen. Lenie klaagde over pijn in de buik en hoofdpijn. Zij is vroeg naar bed gegaan. Willem Sanders gaat goed vooruit. De dokter zegt, dat het nog wel een tijdje kan duren, voordat hij geheel hersteld zal zijn. Ik ben verkouden geworden en moet hevig hoesten. Vroeg naar bed gegaan.

Woensdag 14 maart

Sanders en ik waren druk bezig met takkenbossen uit het bos te halen en hout te sprokkelen voor onze kachel. Want als men alleen hout stookt, dan kan dat ding een flinke partij per dag hebben. 's Middags de boer geholpen op het land. Lenie is niet lekker. Zij heeft de hele dag het bed gehouden. De avond gevuld met lezen en aardappelen schillen.

Donderdag 15 maart

Prachtig kwam de zon achter het bos omhoog en wierp haar stralen over het landschap uit. De houtduiven koerden. De lijster liet zijn helder geluid horen. De kleine gevederde zangers zongen hun lied tussen de struiken.

Sanders en ik vroegen de boer of wij de tuin in orde mochten maken. Hij vond dit prachtig. Wij zochten in het schuurtje naar gereedschappen, zoals schoppen, hark, riek, schoffel en kruiwagen, en wat al zo meer nodig is. De boer en Hendrik gaven ons enige aanwijzingen. Vol moed togen wij aan de arbeid. Koolstronken uittrekken en naar de plaats brengen die de boer ons aangewezen had. Mest aanvoeren, spitten, paadjes opsteken, rozenstruiken snoeien en in orde brengen, harken, enzovoort, enzovoort. Wij waren zo in de arbeid verdiept dat, toen Vrouw Sanders ons riep om te komen eten, wij elkaar verbaasd aankeken en zeiden: "Is het nu al twaalf uur?". Na het eten vol moed weer naar de tuin. Om zes uur borgen wij de gereedschappen op tot morgenvroeg. Lenie voelde zich een beetje beter. Het evacuatiebureau in Diepenheim heeft bonnen voor vluchtelingen ingevoerd. Vandaag zijn ze ons ter hand gesteld. Aanstaande maandag gaan de bonnen in werking. Geen verbetering, maar het duidde erop dat wij niet verder behoeften te trekken en hier het einde van de oorlog kunnen afwachten. Brood en boter wordt per dag beduidend minder. Maar de goede boerin zorgt voor de rest. Een beste vrouw.

Vrijdag 16 maart

Wij begonnen vol goede moed in de tuin te werken. Het weer was mistig. Het dreigde een druilerige regendag te worden, maar het bleef gelukkig bij dreigen. In de loop van de dag kwam de boerin eens kijken en bracht voor ieder van ons een lekker kopje koffie mee. In de namiddag keken wij ons werk eens over. De tuin was netjes omgespit. De paadjes afgestoken en geharkt. De rozenstruiken gesnoeid en de bloembedden netjes in orde gemaakt. Wij riepen de boerin die het meeste belang met de tuin heeft - want de boeren en hun zoons zijn het grootste gedeelte van de dag op het veld - en vroegen of er nog iets veranderd of verbeterd moest worden met de tuin. De boerin was zeer tevreden over ons werk. Ze zei: "Dank je wel Sanders en Driessen. Ik heb nooit zo vroeg in het voorjaar de tuin in orde gekregen als nu. Want het voorjaarswerk op het land gaat voor en pas wanneer dit werk gedaan is, komt de tuin aan de beurt".

Lenie is al weer beter. Ook Wim Sanders gaat vooruit, hoewel langzaam. De avond doorgebracht met lezen en Maria en Vrouw Sanders met kleren verstellen.

Zaterdag 17 maart

Sanders en ik zijn het bos ingegaan en hebben een kruiwagen vol hout gesprokkeld. In de schuur hebben wij het hout tot stukken gezaagd en gekloofd. Zie zo, nu kan het kachelkje weer verder branden. 's Middags hebben wij de boer geholpen met houtzagen.

's Avonds kwam de boer mij zeggen, dat een boer uit de buurt bij hem op bezoek was om te overleggen om de helft of een gedeelte van mijn gezin bij hem te laten komen, omdat hij vernomen had dat onze boer vastliep met de voorraad aardappelen. Boer Rotman zei, dat het hem speet dat hij beide families Sanders en Driessen niet kon houden, omdat hij op geen stukken na aardappelen genoeg had. Daar Willem Sanders nog steeds ziek is en het bed moet houden, was het het beste dat het gezin Sanders bij hem bleef. Ik vond dit een beste oplossing. Mijn nieuwe boer kon maar vier personen hebben, zodat Lenie en Joseph bij boer Rotman bleven en Maria, Ferdinand, Peter en ik naar de nieuwe boer gingen. Samen overlegden wij, wanneer het overhuizen zou plaatshebben. Mijn boerin Rotman liet duidelijk uitkomen dat het hen speet ons te moeten laten gaan, maar er was geen andere uitweg. Verder de avond doorgebracht met lezen en aardappelen schillen. Rond negen uur kropen wij onder de dekens.

Zondag 18 maart

Om zes uur liep de wekker rinkelend af. Wij moesten er vroeg uit, want het is zondag en om half acht begon de H. Mis al in Diepenheim. De gezinnen Brom, Peters, Koenen, Sanders en mijn gezin troffen elkaar weer op het kruispunt van de zandweg en liepen op Diepenheim aan. Onwillekeurig moest ik denken aan het liedje: "Een karretje op de zandweg reed". Maar in plaats van dat de maan helder scheen, kwam de zon statig achter de hoge bomen omhoog en deed de dauwdruppels glinsteren in het jonge gras. Bij het kerkje troffen wij weer de families Van Egmond, Nieman en Hansen. Met belangstelling werd naar elkanders wedervaren geïnformeerd.

Na het middageten zijn de familie Sanders, Peter, Lenie en ik uit wandelen geweest. Het was prachtig weer en wij hebben genoten van de prachtige wandeling. 's Avonds kwam ons de boer en boerin gezelschap houden in ons keukentje. De kinderen waren naar bed en wij hebben heerlijk gekeuveld onder elkander. Om half tien zochten wij na het rozenkransgebed onze slaapplaatsen op. De lucht hing vol lichtfakkels, de vliegtuigen ronkten door de lucht zwaar beladen met bommen. Een smachtende bede steeg uit mijn borst omhoog: "O God, geef ons de vrede weer".

Maandag 19 maart

Vandaag gingen wij naar de nieuwe boer. We hebben onze spullen weer in koffers en kistjes gepakt en wachtten op de nieuwe boer die ons met z'n wagen kwam ophalen. Rond tien uur kwam de boer. Wij laadden onze spullen op de wagen. Het deed mij pijn van boer en boerin Rotman afscheid te moeten nemen. Deze hartelijke, goede mensen die alles deden wat in hun vermogen lag om ons vluchtelingen het leven draaglijk te maken. Maar het kan nu eenmaal niet anders. Ik sprak mijn hartelijke dank uit namens ons allen en wenste hen uit het diepste van ons hart, dat God hen moge

zegenen en belonen voor het vele goede dat zij voor ons gedaan hebben. Gaarne had ik Joseph en Lenie bij mij gehouden, maar als vluchtelingen heeft men geen eisen te stellen. En Lenie en Joseph zijn bij moeder Sanders en de boerin goed verzorgd.

Spoedig kwamen wij bij de boerderij, waar ons nieuwe tehuis zou zijn, aan. De boerin en haar drie kinderen van vijf, drie en één jaar stonden buiten op het erf ons al op te wachten. Een hartelijk welkom was ons deel. De boer liet ons een klein keukentje ingebouwd in de schuur zien. Een fornuis, vier stoelen, een tafel, een paar schappen aan de muur versierde het vertrekje. Elektrisch licht was er ook aanwezig. Wij spraken onze volle tevredenheid uit en waren dik tevreden met dit woonvertrekje. Ook onze slaappleaats was goed. Een kamertje even groot als het keukentje. Wij moesten direct in de keuken komen en kregen daar dampende, heerlijke koffie die de boerin zelf gebrand had van rogge.

Ondertussen had Ferdinand het fornuis, dat de boerin al ingelegd had, aangestoken en uit de schoorsteen van ons keukentje begonnen witte wolkjes zacht krullend omhoog te stijgen. Het duurde niet lang of het was aangenaam warm in het vertrek. Maria en ik overlegden waar wij onze spullen het doelmatigst konden plaatsen. In een minimum van tijd hadden wij kapstokken klaar voor onze jassen, mantels, enzovoort, want spijkers had ik genoeg bij mij. Verder zijn wij de gehele dag druk geweest met het in orde brengen van ons kwartier en brandhout halen voor ons fornuis. Ik wilde, indien mogelijk, het brandhout van de boer zo weinig mogelijk gebruiken. De boer was zeer erkentelijk voor dit aanbod. Hij wees mij plaatsen aan waar wij wel brandhout konden sprokkelen. Ik heb een kruiwagen vol gesprokkeld.

Maria stelde de boerin voor, dat zij graag wilde helpen met melken. De boerin nam dit aanbod aan. Dit zou een uitkomst voor haar zijn, zei ze. Zo was de eerste dag de grondslag al gelegd voor een hartelijke samenwerking tussen hen en ons. Ik hoop dat dit mag uitgroeien tot een echte vriendschap. Verder hebben wij de avond doorgebracht met lezen en brieven schrijven. Om negen uur kropen wij onder de dekens in onze nieuwe schuilplaats.

Dinsdag 20 maart

Meermalen ben ik vannacht wakker geweest. Kwam dat door de nieuwe omgeving of lag het aan dat knaagdier, dat muis heet en dat lustig zat te knagen. Ik sloeg een paar maal met de vuist tegen de planken en luisterde. Waarschijnlijk luisterde het diertje ook, want het was een ogenblik stil en daarna knaagde het lustig voort. Gelukkig was Maria niet bang voor muizen en wij lieten het diertje maar zijn gang gaan. Wij troostten ons met de gedachte, dat een boerderij zonder muizen nu eenmaal niet bestaat.

Vandaag heb ik eens het erf en omgeving bekeken. De hoeve draagt de naam van 'Het Zweering Wesseldijk'. 's Middags ben ik naar het bos geweest en heb 25 bossen hout gesprokkeld. 's Avonds hebben de boer en ik met een wagen het hout opgehaald. Ziezo, vooreerst hebben wij geen behoefte meer aan brandhout. Mijn liefje wat wil je nog meer.

De boerin is een goede vrouw. Zij gaf buiten dat, wat wij op de bonnen kregen, brood, melk, aardappelen en eenmaal in de week een stukje spek.

De boer heeft een vluchteling uit Utrecht die tegen kost en inwoning de boer helpt met het werk. Gerhard heet hij.

Woensdag 21 maart

Maria, Ferdinand en Peter hebben zich voorgenomen, wanneer er in de week een H. Mis wordt opgedragen in Diepenheim deze bij te wonen tot intentie voor een behouden thuiskomst van mijn kinderen en ikzelf. Tevens voor een behouden thuiskomst van ons gezelschap die te samen zijn gebleven. Gaarne had ik in de werkdagen naar de H. Mis gegaan, maar ik had mijn werk op de boerderij. Vandaag hebben Gerhard, Ferdinand en ik mest gestrooid op het land. Peter heeft de boer gevraagd of hij voortaan de kalveren mocht voederen. De boer vond het goed, zodat Peter nu een vaste taak kreeg toegewezen. Hij is er wat mee in zijn schik. Ferdinand wil voor gehakt brandhout zorgen voor de boerin. Ook hij doet zijn best om zich verdienstelijk te maken. Het elektrisch licht brandt maar tot negen uur wegens kolengebrek.

Donderdag 22 maart

Maria, Ferdinand en Peter stapten om zeven uur naar Diepenheim naar de H. Mis. Ik maakte de kachel aan en een poosje later begon het water te koken voor de koffie.

Een haan stapte parmantig over het erf, vloog op een paal en liet een morgengroet over het erf horen, over bossen en weilanden klonk kukeleku, klapte met zijn vleugels en ging weer naar zijn hennetjes terug. De boer trok met zijn paarden naar de akker. Een veulen, dat zojuist door Gerhard uit de stal was gehaald en in de wei werd gedaan, rende met jeugdige overmoed een paar keer het weiland rond. De schapen liepen verschrikt weg. Het leven op de boerderij is schoon, vooral op een lentemorgen, wanneer honderden vogels in bomen en struiken hun lied naar de Schepper opzenden, het ontluiken der voorjaarsbloemen en heesters, het ijverig werken der boerenfamilies. En dat dit alles overgoten wordt door een levend brengende voorjaarszon. Een prachtige lentemorgen. Vol bewondering heb ik dit alles eens rustig in mij opgenomen. Ik, die mijn hele leven in de fabrieken had gesjouwd en zo weinig van Gods schone natuur heb mogen genieten. Ik drink met volle teugen van deze heerlijke natuur, op deze mooie lentemorgen.

Voormiddags ben ik het bos in geweest en heb nog een partijtje brandhout gesprokkeld. Daar er geen elektrisch licht was, zijn wij vroeg naar bed gegaan.

Vrijdag 23 maart

Maria, Ferdinand en Peter waren naar de kerk en onderwijl zette ik koffie en maakte de boterhammen klaar voor de kinderen. De boer moest op het evacuatiebureau komen en onze stamkaarten meebrengen. Dit had tot doel het in orde brengen van de vergoeding die de boeren zullen ontvangen voor de vluchtelingen die zij huisvesten. Alle boeren in Diepenheim hebben een oproep ontvangen. Vandaag konden de vluchtelingen in Diepenheim een formulier invullen voor het verkrijgen van textielgoederen en klompen. Wij zijn in spanning wat de uitslag hiervan zal zijn. Wij hebben vandaag molshopen gelijk gemaakt in de weide. 's Avonds brandde weer het elektrisch licht. Peter loopt soms wel eens op zijn eentje een uur rond te dwalen in de bossen. Hij schijnt een echt natuurliefhebber te worden. Joseph zijn knie is weer hersteld. Hij wil ons gauw eens komen opzoeken.

Zaterdag 24 maart

Vandaag is het zes weken geleden, dat wij uit Lobith moesten vluchten. Wat vliegt de tijd toch snel. Geruchten zijn er genoeg in omloop over het oorlogsnieuws, maar officieel weten wij niets. Deze dagen gaat het gerucht: "Zeg weet je het al? Lobith is door de Tommy's bezet. Zeker weten doen wij het niet". En toch liep dit nieuws als een lopend vuurtje van de ene boerderij naar de andere. Menig vluchteling wilde de boel inpakken en op eigen houtje naar Lobith trekken. Ik voor mij neem het standpunt in: wanneer het zover is, dan zullen wij wel bericht krijgen dat wij weer naar onze haardsteden kunnen terugkeren.

Toon Sanders kwam mij de doktersrekening brengen van de behandeling van Joseph zijn knie. Deze rekening van veertien dagen behandeling was de kapitale som van één gulden. De boeren moesten vannacht materiaal wegbrengen voor de Wehrmacht. Een vervelend en gevaarlijk werk, maar zij werden hiertoe gedwongen.

Lenie en Joseph zijn ons eens komen bezoeken. Zij kunnen zich heel goed schikken bij de familie Sanders en de boer Rotman. Bertus Koenen kwam ons ook bezoeken. Hij moest voor de boer deze kant uit, zei hij. "En nu loop ik maar even aan. Wij worden al echte boeren", zei hij. "Zondags heel even de schoenen aan om naar de kerk te gaan en verder op de afgeschuurde klompen. Wij kunnen van de boeren nog veel leren, vooral hun eenvoud van levenswijze". Hij preees zijn boer en boerin buitengewoon, dat hij het zo goed van eten en drinken had. Ik vroeg hoe zijn boer heette. "Mijn kostbaas", zei hij met een gulle lach, "heet Kleine Bleumink". Ik feliciteerde hem met zijn kostbaas. "Ook mijn boer en boerin zijn goede, ja buitengewone mensen", zei ik. "Eenvoudige, gulle, hartelijke mensen. En ik heb de gedachte, dat de Hemelse Moeder die wij met ons gezelschap gesmeekt hebben om ons bij te staan, ons gebed verhoord heeft en ons allen bij goede lieve mensen heeft ondergebracht. En onze gebeden zullen blijven opstijgen, dat zij gezegend mogen worden".

Peter was weer eens langs sloten en bosranden aan het dwalen geweest. Met stralende ogen en hoogrode kleur kwam hij het erf op. Hij riep: "Papa, ik heb een wilde eend gevangen. Hij kan niet meer vliegen". Hij droeg voorzichtig iets in zijn armen. De boer die door het roepen van de kleine bengel naderbij was gekomen, schoot in een lach. "Zo, zo, ventje", zei hij, "heb jij een wilde eend gevangen?". "Ja, ik heb wel hard moeten lopen om hem te krijgen, maar eindelijk had ik hem te pakken", zei hij triomfantelijk. "Maar Peter", zei ik ernstig, "dat is geen wilde eend, dat is een eend van de boer uit de omtrek". Hij keek mij ongelovig aan. "Ja", zei de boer, "je vader heeft gelijk. Het is een eend van mijn buurman". Toen zette Peter de eend met een zucht op de grond. De eend liet een luid kwak-kwak horen en waggelde zo vlug mogelijk naar de sloot. Peter liet nogmaals een zucht horen en het schreien stond hem nader dan het lachen. Ik nam hem bij de hand en zei: "Peter, wilde eenden laten zich niet zo gemakkelijk vangen, mijn jongen".

Zondag 25 maart

Rrrrrrrrrrrrrrrrrrr, deed de wekker. Ik sprong verschrikt omhoog, wreef mijn ogen uit en zag dat de wekker half zeven aanwees. "Opstaan", riep ik tot mijn kinderen, "klaar maken om naar de kerk te gaan". Er kwam beweging onder de dekens. De lange kuif van Ferdinand kwam van onder de dekens uit tevoorschijn en de lichtblonde haren van Peter waren even zichtbaar. Om zeven uur stapten wij naar Diepenheim om de H. Mis bij te wonen. Verschillende groepjes evacués kwamen over zandweggetjes stappen. Op de rijksweg, waar die weggetjes uitkwamen, wachtten wij elkaar op. Ik trof nu andere bekenden uit Lobith. De familie Christoffel Roos is gehuisvest bij een boer die wij onze buurman kunnen noemen. Ook hij prees zijn boer als een goed en royaal mens. Stoffel, zo als wij hem in Lobith noemen, hielp de boer dan ook trouw werken op het land of op de boerderij. Zo bemerkte ik overal, dat de vluchtelingen hun best doen om de boeren behulpzaam te zijn. 's Middags heb ik gewandeld en de familie Koenen bezocht. Daarna ben ik naar mijn kinderen Joseph en Lenie bij de boerenfamilie Rotman gegaan en heb daar de namiddag doorgebracht. De zon neigde reeds naar de kim, toen ik weer thuis kwam. Het was een prachtige dag. Van de natuur genoten en veel dingen voor enige uren kunnen vergeten, Rond negen uur zochten wij onze slaapplaatsen op.

Maandag 26 maart

Mijn boer, die zaterdag gedwongen werd om goederen voor de Duitse Wehrmacht te vervoeren, is nog niet teruggekeerd. De boerin liep onrustig het erf op en neer. Zij begreep heel goed dat het gevaarlijk werk was, waartoe de boer gedwongen werd. Wij hopen, dat het goed mag aflopen. "Ja", zei de boerin, "maar ik ben verschrikkelijk onrustig". "Hopen en bidden, dat zijn twee wapens die alles overwinnen, beste boerin", antwoordde ik. Ferdinand en Peter zijn de bossen ingegaan om indiaantje te spelen. Onderwijl ben ik maar gaan houthakken. Er heerst een gedrukte stemming op de boerderij. Maria, die nog met enige andere meisjes van evacués zich beschikbaar heeft gesteld om het kerkje schoon te houden, is vanmorgen met deze nieuw taak begonnen, zodat ik van haar opgedragen kreeg om voor het middageten te zorgen. 's Avonds kwam Gerhard ons een poosje gezelschap houden. Wij hebben over van alles gekeuveld.

Dinsdag 27 maart

De boer was nog steeds niet met paard en wagen teruggekeerd. Het zag er bedenkelijk uit. Enkele boerenzoons gingen er per fiets op uit. Ze probeerden te weten te komen waar de boeren met hun wagens en paarden zich bevonden. Zij waren te weten gekomen, dat de boeren in de omgeving van Aalten waren gezien. Ook Gerhard, de knecht van mijn boer, was er op uit getrokken. Hij had opdracht van de boerin om de boer te zoeken en hem de pakjes brood, die de boerin klaar gemaakt had, te geven. Vol moed trok hij richting Lochem. In werk hadden wij geen zin. Wij liepen wat op het erf heen en weer. De boerin leed er erg onder. Wat zou er gebeurd zijn? Geruchten deden de ronde dat de Duitsers de boeren met hun paarden en wagens richting Duitse grens hadden gestuurd. Zouden de boeren mee naar Duitsland genomen worden? Wij konden niets doen dan afwachten.

Ik keek het erf rond of er nog iets opgeknapt kon worden. Ja, de pomp moest hersteld worden. De boerin vond het goed. De hele namiddag ben ik druk in de weer geweest met die afvoergoot. Om zes uur borg ik de gereedschappen op.

Om half acht kwam Gerhard aanstappen naast zijn fiets. Hij had de ketting stuk. Mijn eerste vraag was of hij de boer had gevonden. "Nee", zei hij en keek schuw vanachter zijn brilleglazen rond. "Maar ik ben opgepakt. In Lochem hield de Landwacht mij aan. Ik moest mijn papieren laten zien en ik kreeg ze niet terug. Ze namen mij mee en leverden mij aan de Duitsers uit. Ik moest versterkingen aanleggen, snauwden ze mij achterna toen ik in een lokaal geduwd werd. Er waren nog een paar anderen die ook opgepakt waren. Mijn fiets stond buiten voor het raam. Ik voelde aan de deurknop. De deur was niet gesloten. Vlug keek ik links en rechts en ben toen op mijn fiets gesprongen. In de haast trapte ik mijn ketting stuk". Lopend was hij verder getrokken, zoveel mogelijk Lochem mijdend. "Ze weten toch lekker niet, waar ik mijn verblijf heb, want dat stond niet in mijn papieren". "Wel gefeliciteerd", zei ik tegen hem, "je hebt geluk gehad". "Zeg dat wel", antwoordde hij.

's Avonds weer geen elektrisch licht. Bah, wat vervelend. Een stukje kaars werd aangestoken en toen dat opgebrand was, zijn wij maar onder de dekens gekropen. Maar van slapen kwam niet veel. De V.I.'s kwamen met drie of vier tegelijk over ons heen ronken en knetteren! De waakhond was blijkbaar ook angstig, want hij jankte erbarmelijk.

Woensdag 28 maart

Wij wachtten nog steeds op terugkomst van de boer. Een paar boeren zouden teruggekomen zijn. Zij hadden paard en wagen in de steek gelaten en waren er tussenuit geknepen.

Ik heb de afvoergoot grondig gerepareerd. De boerin was in haar schik. "Zulke werkjes blijven gewoonlijk liggen", zei zij. 's Namiddags heb ik hout gezaagd met Gerhard. 's Avonds omstreeks zeven uur kwam een kennis van mijn boer bij ons. Hij deelde mede, dat de boeren met hun wagens op de terugtocht waren en omstreeks negen uur thuis konden zijn. En ja hoor, om negen uur kwam de boer met paard en wagen de zandweg oprijden. Wij waren allen blij dat hij gezond terug was. Wij allen gingen bij de boerin in de keuken in een kring zitten en toen vertelde Hendrik de boer zijn verhaal. Overdag waren ze heen en weer getrokken, zich verstoppend in de bossen. 's Nachts rustten ze uit bij boeren in het hooi. Eindelijk hebben ze hun wagens kunnen lossen en werden met paarden en wagens vrijgegeven. "En nu ben ik gelukkig weer thuis", zei de boer, onderwijl een sigaret draaiend. "Gelukkig", zei de boerin, "ben je weer thuis. Wat heb ik in angst gezeten en ik hoop dat men jou niet meer voor zulke baantjes nodig heeft".

Om half elf kropen wij onder de dekens. In de verte donderden de kanonnen. Het kwam dichterbij. Zouden de legers deze streek laten liggen of zou het frontgebied worden. Wij wisten het niet. De V.I. knetterde door de lucht, een vuurstraal achterlatend. En smekend stegen onze gebeden op bij ons rozenkransgebed, dat wij gespaard mogen blijven, dat wij niet verder behoeven te vluchten, met het evacuatiekarretje van de ene plaats naar de andere, met de dood op de hielen. En dan welt uit de borst: "Heer spaar ons, spaar Uw kinderen, die diep in U geloven en vol vertrouwen naar U opzien".

Donderdag 29 maart

Ik maakte de deur van ons slaapvertrekje open. Een dikke mist lag over het landschap uitgespreid. Een trieste morgen. Gerhard bracht de bussen met melk naar de grote wegen, waar de melkrijder ze meenam naar de fabriek. Juno de waakhond liet een aanhoudend geblaf horen en rukte met geweld aan de ketting. Daar kwamen twee dames het erf op met lichte regenjassen aan en hoge rijgschoenen aan de voeten. Beiden hadden een grote rugzak over de schouder hangen. Ze vroegen om levensmiddelen. Een liter melk, een paar eieren, een kilo rogge of zoiets. Zij kwamen uit Utrecht, vertelden ze, en wilden bij de boeren proberen iets eetbaars te krijgen.

"De toestand in de steden is met geen pen te beschrijven", zeiden ze. "Bij tientallen ziet men mensen op stoepen of in portalen zitten die uit moeten rusten, zo zwak zijn ze". Gewoonlijk stopte de boer of boerin hen een ei, een beetje rogge of een liter melk toe. Veel kon de boer niet geven,

want tien of twintig stedelingen per dag was geen zeldzaamheid. En de boer moest ook aan de verplichte leveringen denken. Daarbij had nog iedere boer een gezin van vluchtelingen bij zich die hij onderdak en voedsel verschaftte.

Gerhard en ik hebben tot twaalf uur hout gezaagd. 's Middags ben ik naar de kapper in Diepenheim geweest, een vluchtelingenkapper. Zijn salon was in een onbewoonbaar verklaarde woning gevestigd. Ramen en deuren hangen scheef in de bouwvallige voorgevel. Voor één van de ruiten hing een stuk papier waar met grote drukletters opstaat: "KAPPER - uitsluitend voor evacués en vluchtelingen". Hé, hé, wij gingen vooruit. Nu hadden wij ook al zelf een kapper. Zijn salon paste wonderwel bij het leven van de vluchtelingen. Maar mocht zijn salon niet aantrekkelijk zijn, zijn werk was prima. Met vakkennis bewerkte bij mijn half kale schedel.

Gerhard heeft met goetvinden en aansporing van de boer de broer van de boer bij de O.T. afgelost. Een boer, die bij de O.T. werkte, kon vrijstelling krijgen als hij een plaatsvervanger had. Gerhard heeft zich als plaatsvervanger gesteld. Dat werd zeer op prijs gesteld. Nu kon de boer zijn land in orde maken en bezaaien. De hele dag bleef het mistig weer, geen vliegtuig gehoord, wel V.I. Deze gingen onverminderd het luchtruim in. Men kon ze hier de startbaan horen afrollen. Velen vielen direct neer. Zij hadden blijkbaar geen kracht genoeg om verder te knetteren.

Ik heb een beetje carbid gekregen en 's avonds zaten wij een poosje bij het carbidlicht in onze keuken en toen maar weer onder de wol.

Vrijdag 30 maart

De dag begon met grote luchtactiviteit. Vele jagers kruisten door de lucht. Geen Wehrmachtauto waagde zich bijna op de weg. En mocht er eens één door willen glippen, dan zaten de Tommy's er direct bovenop. Zo ver mijn oog reikte, waren de vliegtuigen aan het duiken en dan ging het prrrrt. Hoofdzakelijk ging het om een trein, die ergens op een zijspoor bij een bosrand was gezet. Vier grote golven van aanvallen heeft de trein te verduren gehad. Met angst in de ogen en ontdaan kwam Gerhard om twee uur terug van de O.T.-werken. De eerste dag dat hij bij de O.T. aan het werk was, had hij direct de vuurproef ondergaan. Zij werkten vlakbij de beschoten trein.

Vandaag hebben wij een rustdag gehad, want het is Goede Vrijdag. In deze streken wordt op deze dag niet gewerkt. Het is een dag van ingetogenheid, van rust. Tegen de avond werden wij verrast met inkwartiering van Duitse soldaten. Alle boeren moesten enige soldaten onderdak verschaffen. Mijn boer kreeg een Oberluitenant ingekwartierd. Volgens zijn zeggen is het maar voor een of twee dagen. Daar de boer en boerin helemaal geen Duits konden verstaan, maar stil voor zich uit zaten te staren, kwam hij bij ons in het keukentje van de schuur. De bewoners van Lobith kunnen als grensbewoners behoorlijk goed Duits verstaan en gedeeltelijk ook spreken, zodat hij een gesprek met ons kon aangaan. Hij was een Sudetenduitsers en had niets met het regime op. Hij hoopte zo spoedig mogelijk bij vrouw en kinderen thuis te zijn.

Zaterdag 31 maart

Een dag van spanning. De Tommy's kwamen steeds dichterbij. Vluchtelingen, die uit Eibergen en Neede komen, vertellen dat de Tommy's daar al gezien zijn. Het grootste deel van die vluchtelingen zijn N.S.B.-ers of Landwacht. De anderen bleven rustig in hun dorpen. Zij konden zonder angst de Tommy's of Yankee's ontvangen. Want zij zijn rein op hun buis. Maar voor de N.S.B.-ers en Landwacht, deze mensen die dachten met hun terreurbeweging ook een duit in het zakje te kunnen doen, wacht een minder aangename ontmoeting met de bevrijders.

De luitenant, die bij mijn boer was ingekwartierd, is vanmiddag weer vertrokken. De Duitsers trokken zich in wanorde terug.

"Morgen zijn wij vrij", zeiden wij tegen elkaar. Als we elkaar tegenkwamen, begroetten wij elkaar met: morgen vrij. Dan zijn wij de hatelijke bezetters kwijt, die ons niets anders hebben gebracht dan armoede, ellende, terreur, die ons zo diep in de ellende hebben gestort, waardoor wij alles verloren hebben. Onze gezinnen uit elkaar gerukt en over Europa verspreid, onze woningen in puin, onze have en goed geroofd, honderdduizenden jongens en mannen van hun dierbaren weggerukt.

Ik stond in een droge sloot onder ontluikend hakhout verborgen naast mijn boerderij de terugtrekkende troepen gade te slaan. In de verte kwamen jagers door de lucht aanbrommen. Snel versholen de troepen met hun gestolen boerenwagens en paarden zich onder de bomen langs de weg. Op een kilometer afstand kwam een motorrijwiel met twee Duitse soldaten erop in volle vaart aanrijden. Plotseling een duik van een jager. De machinegeweren ratelden even. Ik hield mijn ogen dicht, even maar. Toen ik ze weer open deed, zag ik dat het motorrijwiel met de berijders over de kop sloeg en in een sloot langs de weg terecht kwam. Naderhand hoorde ik, dat er één dood was en de andere zwaar gewond. Ik bad dat God zijn ziel genadig mocht zijn. De boer en boerin bleven vannacht op. Zij wilden de vrijheidshelden, die zeker vannacht zouden komen, opwachten. Ik ben maar naar bed gegaan en vol vertrouwen wachtte ik de morgen af.

Zondag 1 april

Pasen. De dag der opstanding. Zou vandaag ook de opstanding voor ons komen? Zouden wij vandaag eindelijk verlost worden van de Duitse tirannie en ons vrij kunnen noemen? De Tommy's zijn vannacht niet gekomen. De bossen rondom onze boerderij waren nog bezet door Duitsers. Wel kwam het schieten dichtbij. Wij overlegden of het wel raadzaam was om naar de H. Mis in Diepenheim te gaan. Maar Pasen en dan geen H. Mis bijwonen? Wij riskeerden het. De Duitsers hadden in alle haast mitrailleursnesten langs de weg opgeworpen. In Diepenheim was het stil. Allen hielden zich binnen in huis. Hol klonken onze voetstappen door de lege straten.

De pater zei in z'n korte toespraak dat hij deze H. Mis, de Paasmis, met enige plechtigheid had willen houden. Maar hij had de plechtigheid afgelast wegens de toestand. Iedere gelovige zou wel zo gauw mogelijk bij de zijnen thuis willen zijn. Op de terugweg hebben wij een binnenweg genomen. Op de rijksweg was het levensgevaarlijk. Links en rechts ratelden de mitrailleurs. Wij zijn zo vlug als onze benen het dragen konden naar huis gegaan. Het geweervuur verplaatste zich langzaam. De Duitsers trokken blijkbaar verder terug. Ik zag ook geen patrouilles meer. Wij bleven stil binnen in de boerderij en wachtten de dingen af. In en vlakbij Diepenheim werd nog zwaar gevochten. Later werd het stil.

Een paar jongens, bij wie de nieuwsgierigheid groter was dan de vrees voor kogels, slopen door een smal bospaadje in de richting van Diepenheim. Een half uur later kwamen zij terug en riepen: "De Tommy's zijn er, de Tommy's zijn er. De hele weg staat vol met Tommy-wagens".

Peter en ik waagden het er ook op. Wij gingen behoedzaam de zandweg over naar de rijksweg. En ja hoor, daar stonden de Tommy's. Lange rijen tanks en andere wagens met rode en gele licht gevende doeken er bovenop gespannen. Een gevoel wat niet te beschrijven is doorstroomde mij. Het jubelde binnenin mij: Vrij-vrij-vrij. Het was alsof een zwaar pak van mijn hart werd genomen. Ik trad naderbij en bekeek met toenemende verbazing de tanks en andere voertuigen. Door gebarentaal trachtte ik mij verstaanbaar te maken. Dit gelukte mij tot op zekere hoogte. Peter kreeg chocolade en ik kreeg sigaretten. Geen eigen teelt, maar het was echte, puike tabak. Onderwijl kwamen er al meer burgers op de weg, allen getooid met oranje strikjes of kleine vlaggetjes. Op alle gezichten was vreugde en blijdschap te lezen. Handen gevend, wuivend, lachend trokken de inwoners van Diepenheim langs de rijen voertuigen. Daar zetten de lange rijen voertuigen zich in beweging. Wat een geweldige monsters waren het, die grote zware tanks. Peter en ik bleven maar kijken en kijken. Wij raaptten dankbaar de sigaretten en chocolade, die de Canadezen ons vanuit de wagens toe wierpen, op. Het begon al donker te worden en nog bleven de colonnes maar voorbij trekken. Met onze zakken gevuld met sigaretten en Peter met chocolade gingen wij huiswaarts. Maria, Ferdinand en Gerhard waren naar een andere hoofdweg gegaan. Ook op die weg kwam de ene colonne na de andere voorbij, vertelden zij. Wij hebben 's avonds nog enige tijd gezamenlijk in de grote keuken van de boer gezellig gelachen en gepraat, totdat de klok middernacht sloeg en wij naar ons slaapkamertje in de schuur gingen. Toen wij binnenkwamen, zagen wij dat de boerin een hele schotel vol gekookte eieren had neergezet. Paaseieren, wat smulden wij ervan. Toen ons gebed met een extra dankgebed dat wij behouden zijn gebleven. Wij kropen onder de dekens en spoedig hoorde ik het diepe ademhalen van mijn kinderen. Ik voelde mij vrij, echt vrij, en met die gedachte sliep ik in.

Maandag 2 april

Meermalen ben ik vannacht wakker geschrokken. Het rollen van het zware materieel, in het bijzonder de tanks, veroorzaakten op de grote weg een lawaai dat je uit de slaap hield. Toen ik vanmorgen door het kleine deurtje van onze slaapkamer naar buiten stapte, zag ik zover mijn ogen reikten dat ook de zandwegen rondom onze boerderij vol tanks en andere voertuigen stonden. Enige Tommy's kwamen het erf op en vroegen water om zich te kunnen wassen. Gerhard de Utrechenaar, die vier talen machtig is, was onze tolk. Wij konden via hem een gesprek met de Tommy's aanknopen. Zij waren zichtbaar vol vreugde, dat zij een Engels sprekende Hollander voor zich hadden. Wij kregen sigaretten en de kinderen snoep. De Tommy's kregen van de boerin melk. Om half tien gingen mijn kinderen en ik in Diepenheim naar de kerk. Wij gingen thans de grote weg over. In Diepenheim was het een drukte van belang. Overal Tommy's, overal lachende en blijde gezichten. De kinderen en jonge meisjes stonden om de tanks geschaard. De Tommy's deelden gelijk St. Nicolaas allerlei lekkers aan hen uit. De glunderende gezichten van de kinderen, vooral de kleinere die nog nooit echte onvervalste chocolade geproefd hadden, was een studie op zichzelf waard. Opeens steeg een luid gelach bij één der tankwagens op. Een Tommy, die blijkbaar een olieachtig karweitje onder de tank had opgeknapt, nam van een te opdringerig meisje het gezicht tussen zijn zwarte oliehanden en liefkoosde het. Het resultaat was verrassend. Dat bleek uit het uitbundig gelach der omstanders. Het meisje met een gezicht als zwarte Piet naar huis. Na de H. Mis handen geven, elkaar gelukwensen en hopen op een spoedige terugkeer naar Lobith. Daar waren wij het eerste uur druk mee. Een uitgebrande tank stond langs de weg. Een teken dat hier een kort maar fel gevecht gewoed had. Naast de tank lag een vers gedolven graf met een eenvoudig kruis erop, waarop met blauw potlood de naam van de gevallene vermeld stond. Op het graf lagen frisse voorjaarsbloemen en jong groen. Ik ontblootte mijn hoofd voor deze held, die ver van zijn dierbaren strijdend viel voor de bevrijding van Nederland, en zei een kort gebed voor zijn zielenrust.

De ondergrondse organisatie was actief. Met een band als herkenningsteken om de linkerarm hielpen zij de Tommy's met allerlei werken. Deze hadden hen meteen van wapens voorzien. Zij spoorden Duitse soldaten op die zich in de bossen of elders verscholen hadden en leverden die aan de Tommy's uit. Vooral N.S.B.-ers waren hun doelwit. Uit allerlei schuilplaatsen werden zij opgespoord.

's Namiddags hebben de boer en de boerin en hun kinderen, met Jopie en Lenie die ons kwamen bezoeken, Peter en ik een wandeling gemaakt door Diepenheim. De straten vol vrolijke en lachende gezichten. De Hollandse driekleur wapperde statig aan een stok in de wind. In een café hebben wij gezamenlijk een glaasje bier of limonade gedronken en zijn toen naar onze boerderij teruggegaan. Joseph had van een Tommy een klokje gekregen. Een herinnering aan onze bevrijding.

Dinsdag 3 april

Rondom onze boerderij stonden vele tanks en andere voertuigen geparkeerd. Van werken op de boerderij kwam niet veel. Het allernoodzakelijkste werk werd gedaan. Verder vierden wij zondag. De boer zei: "Dit schouwspel zien wij waarschijnlijk nooit meer". Wij wandelden langs de colonnes wagens en konden het soldatenleven van nabij bekijken. Wij stonden verbaasd over het geweldige aantal zware wapenen. Nog meer verbaasd waren wij over de overvloed van eten. Wij, die al jaren niets anders kenden dan surrogaten, hebben onze ogen uitgekeken naar dat blanke wittebrood en die blikken met groente en vlees. Ik voelde op dat ogenblik de geweldige neergang die de bezetters in die vijf jaren ons heeft toegebracht.

Daar Gerhard zich als tolk zo goed van zijn taak kweet, kwamen al spoedig Tommy's ons met een bezoek vereren. Zij wierpen achteloos een doos sigaretten op tafel en zeiden: "Smoken?". Wij maakten gretig van dit aanbod gebruik en onder het genot van een heerlijke sigaret moest Gerhard onze vragen en hun antwoorden vertalen. Foto's werden over en weer bezichtigd en uitgewisseld. Souvenirs werden als aandenken meegegeven. Het viel mij op hoe dol de Canadezen op souvenirs waren. Een theelepeltje, een prentbriefkaart met enkele woorden erop geschreven, een eierdopje, een dasspeld, enzovoort, hadden voor hen grote waarde en zorgvuldig verborgen zij hun schatten in

hun zakken. Ik vroeg wat zij met al die dingen deden. "Wanneer wij weer in Canada zijn, krijgen deze souvenirs een ereplaats in ons huis als aandenken aan onze strijd in Europa", vertaalde Gerhard.

's Avonds zat mijn keukentje vol Canadezen. Wij trakteerden hen op een kopje koffiesurrogaat zonder suiker en zeiden dat dit de koffie was die wij dronken. De koffie was heerlijk, zeiden zij, maar bedankten voor het tweede kopje. Blijkbaar was hun smaak niet ingericht op surrogaten.

Woensdag 4 april

Wij werden gewekt door het kloppen van de Canadezen op de deur. Zij vroegen water. Ik stond vlug op en keek op de wekker. Zes uur was het pas. Nou, die waren ook vroeg uit de veren. Dezelfde veren als waarin wij sliepen, namelijk stro. Dit was volop te krijgen in dit land van de boeren. Ik hielp hem met het vullen van de emmers water. Een doosje sigaretten stopte een Canadees mij in de handen. Gauw een sigaret opsteken. De voorraad was nog lang niet op.

De boer en boerin waren aan het melken. Toen heb ik een paar manden met houtblokken gekloofd voor onze kachel. 's Namiddags heb ik nog enige karweitjes op het erf gedaan. Ik presenteerde Gerhard een sigaret, maar hij zei: "Kijk eens, ik heb zelf vijf doosjes". Wat voelden wij ons rijk en rookten maar sigaretten van die gulle Canadezen.

's Avonds was er bioscoop in de boerenshuur. Ferdinand, Peter, Maria en ik zijn er ook heen gegaan. Vijf soldaten namen ons mee. Eén heette Bob en kwam uit Bolivia en één Max. Sjon, Kelly en Dellie kwamen uit Canada. Om de voorfilm werd hartelijk gelachen. Zelfs de koeien, die met grote droom-ogen in de schuur stonden, keken naar het witte doek. Enkele begonnen te loeien, toen zij op het doek hun soortgenoten zagen lopen. Om half elf bereikten wij weer onze boerderij. Onderwijl hadden de soldaten orders gekregen direct op te breken. Allen moesten vertrekken. Na een hartelijke handdruk en de wens dat zij behouden in hun vaderland zouden terugkeren, namen wij afscheid. Zouden wij hen ooit terugzien? In die paar dagen waren wij zulke goede vrienden geworden. Onze gebeden zullen hen vergezellen op het pad der bevrijding van Nederland en van Europa. De namen van deze vijf sympathieke jongens zijn: Bob Walker, Dellie Bohemier, Kellie Bohemier, Max Call en Sjon Welker.

Donderdag 5 april

Ik was al vroeg uit het stro gekropen en liep het verlaten kamp eens door. Een chaos van stro en lege benzinebussen. Ik ging snel naar de boerderij terug en hielp de boer met het mest strooien op het land. Mijn sigarettendoos nakijkend, zag ik tot mijn vreugde dat hij nog goed gevuld was. Maar nu zuinig aan, want de voorraad wordt niet meer bijgevuld. Ferdinand en Peter waren volop aan het Engels spreken tegen elkaar. Het is maar gelukkig, dat geen Engelsman hen gehoord heeft. Zijn haren waren zeker te berge gerezen.

Vrijdag 6 april

Het leven op de boerderij ging zijn gewone gang weer. De boer durfde nu met zijn paard op de weg of op het land te komen. Hij hoefde niet meer bang te zijn, dat een Duitser hem zijn revolver op zijn borst zette en hem zou dwingen paard en wagen af te staan.

Gerhard en ik hebben enige uren hout gezaagd. Ferdinand en Peter hebben, nu het schieten in de bossen is opgehouden, hun tochten door de bossen hervat. Zij hebben de laatste twee dagen zeven Duitse geweren in de bossen gevonden en deze bij de ordedienst gebracht. Zij trachtten zich nuttig te maken en gingen vol goede moed telkens de bossen in om te zoeken naar oorlogsbuit.

In de verte donderden de kanonnen en werd de strijd voortgezet voor de bevrijding van Nederland en Europa. Het gerucht ging, dat wij spoedig weer elektrisch licht zouden krijgen. We hebben wel enige kaarsen van de Canadezen gekregen, maar die zijn spoedig op.

Ferdinand wil een kijkje in Lobith gaan nemen. De vraag is of hij zal worden toegelaten, voordat deze plaats zal zijn vrijgegeven en de bewoners weer naar hun haardsteden kunnen terugkeren.

wordt vervolgd.

VOETVEER DE KIEK-UUT

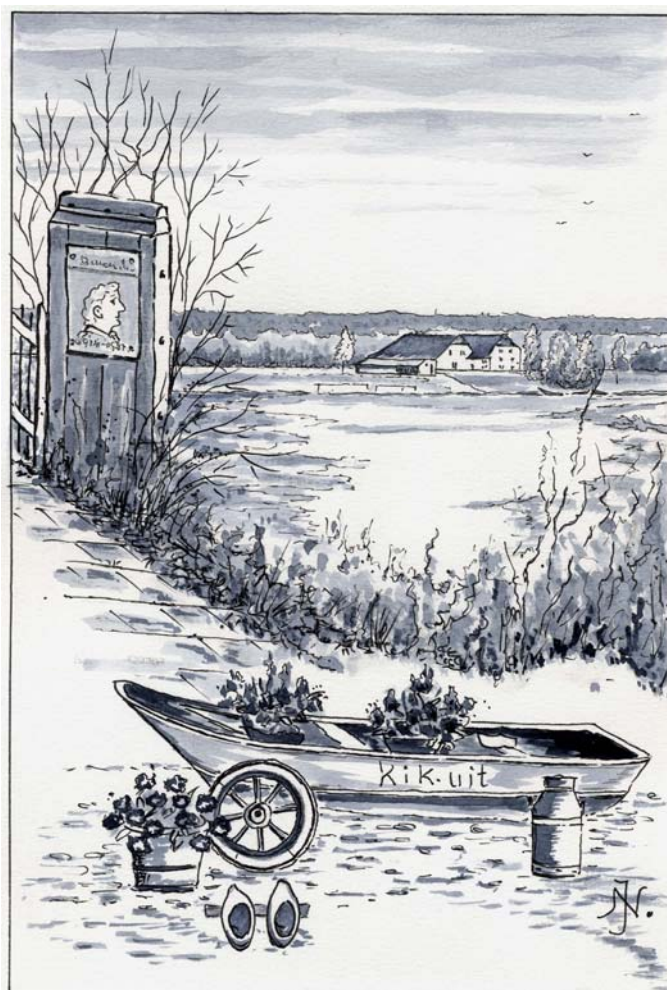
door Jo Notten

Vanaf de Burgemeester Brunsbrug, meer bekend als de Aerdtsse brug, heeft u over de Oude Rijn uitzicht op de voormalige veerstoep van de Kiek-uit op Grondstein (zie 'De Waardsman 2003/2').

Op topografische kaarten staat veelal de naam weergegeven als Kijk-uit. Zo'n plek was ooit letterlijk een uitkijkpost. Een Kiek-uit was er ook op de grens van de (oude) gemeente Zevenaar, ooit Kleefs territoir, en het aangrenzende gebied van Angerlo-Giesbeek, dat tot het gewest Gelderland behoorde.

Vanaf de boerderij ging eertijds een veer over de (Oude) Rijn richting Herwen, het Kiekuutse veer.

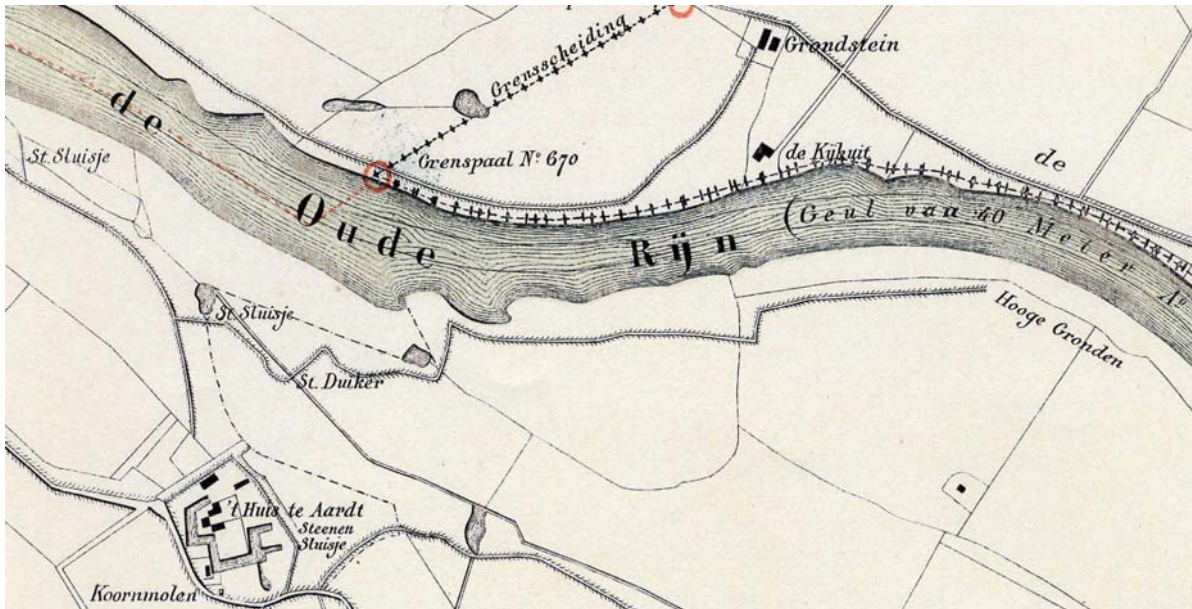
Bij de boerderij treft u enkele nostalgische attributen aan. Opmerkelijk is de weergave van de naam, in een Duitse spelling van dezelfde klanken als aan deze kant van de grens (tekening van Jo Notten te Herwen).

Ten noord-oosten van Huis Aerdts lag de Revenswaard of Reventerswaard, vroeger eigendom van de domeinen. Het werd beheerd door de Gelderse Rekenkamer in Arnhem. Volgens de kaart van 1782 en het bijbehorende verpondingsregister uit 1790 werd de Revenswaard tot Aerdts gerekend, groot ruim 11 morgen. Daarnaast lagen de Bovenste en Benedenste Wardweide, oorspronkelijk bezit van het Huis Aerdts, later eigendom van Frans Joseph de Nerée van Babberich. Het Herwense register van de verponding (grondbelasting) uit 1789 geeft daarvoor een grootte aan van ruim 30 morgen.

Al vòòr 1682 had Derck Jurriens van Steel te Aerdts de Reventerswaard van de Rekenkamer in pacht en blijkens een notitie uit 1702 had hij dat nog steeds samen met 'Den Sant off weertien in den Rijn tegenover Revens Weert'.

In 1682 verzocht Derck Jurriens aan de Gelderse Rekenkamer toestemming om samen met zijn compagnon Jan Rutgers (waarschijnlijk is dat Jan Rutgers van Haren, landschrijver van Pannerden, wonende te Aerdts) een veer over de Rijn (nu Oude Rijn) te mogen aanleggen. Het zou de verbinding moeten zijn tussen het door hem gepachte waardje en de Reventerswaard aan de andere kant van het water. Feitelijk werd gevraagd een bestaande situatie officieel goed te keuren. Want ondanks dat de Rekenkamer geen vergunning verleende, werd er toch op geregelde tijden aangelegd, hetzij aan de Reventerswaard ofwel aan de waarden van de Heer van Aerdts. Geleidelijk werd het daar drukker, zowel met laden en lossen van goederen als het overzetten van passanten.

Gedeelte uit de atlas van L.A. Reuvens (1869) met de Kijk-uit aan de Oude Rijn op Grondstein.

Op 1 maart 1710 vaardigde het bestuur van Gelderland een verbod uit 'op een veerstad aan den Reventerswaard en het maken van eene gemeene passage over denzelven'. De Rekenkamer nam op 11 juli 1711 maatregelen tegen 'zeker Evert aan de Kijkkuijt die niettegenstaande herhaald verbod een veer excerceerde tegen over de Reventersweerd en zodoende een passage maakte over die weerd tot groot nadeel van dezelve'.

Alle verboden ten spijt, het veer bleef bestaan. Dat blijkt uit een memorie uit 1769, waarin wordt verhaald dat de Heren van de Rekenkamer op 19 juni van dat jaar zouden komen om de grens vast te stellen 'tusschen haare Reventers weerth en d'onderste warth weijde'. De heren waren evenwel niet gekomen en de volgende dag waren betrokkenen 'weder ter selver plaatse bij het aanvaart van 't Kijkkuijtse Veer'. Toen de heren na 12 uur kwamen, reden zij 'met der haast verbij over Reventers weerth langs 't Huijs Aerdts naar de Gelderse Weerth om te gaan eten bij vrouw van Nispen'.

Bronnen: J.W. van Petersen, Reizen is tol betalen, 2002. Aantekeningen van Frans Staring te Zevenaar.

BRIEFHOOFD

266 Ingekomen
den 11 April 1902.

Hollandsch Deutsche Steinfabrieken

Waalsteen, vuurvaste Steen
Rad. Façonsteen, Trottoirklinkers

FABRIEK LOBIT
Administratie **RUHRORT** ³/RHEIN

Telegramadres: Steinfabrieken Lobit.
Telegramadres: Steinfabrieken Ruhrort.

Lobit, 9 April 1902.

OPRAKELEN VAN HET VERLEDEN

door Jo Notten en Frans Staring

Verdwijning

Het archief van de R.K. Parochie Herwen en Aerdt bevat een brief met een opmerkelijke inhoud. De brief is gedateerd Aerdt 21 februari 1818 en ondertekend door 'N. Goores huijs vrouw van Lazée'. Aan wie de brief is gericht, wordt niet duidelijk. In elk geval iemand uit de toenmalige bestuurslaag, wellicht de functionerende burgemeester van Herwen en Aerdt. De stijl van het schrijven is niet van een eenvoudige huisvrouw uit Aerdt. Uit het feit, dat de brief in het parochiearchief zit, zou kunnen worden afgeleid dat pastoor Richardus Kolkschoten van Herwen en Aerdt er de hand in heeft gehad.

'Hoog Welgebooren Heer!

Met verwondering zien ik den inhoud van U Hoogwelgeb(oren) brief van den 19 dezer; mijn antwoord, in sesendertig Uuren gerequireerd, is onverpligt het volgende:

Eene Dogter van wijlen H(endri)k Jonkhans, voor wenige dagen bij haar Oom Evert Elbers, alhier, gekomen zijnde, heeft aan denzelven gezegd, niet meer bij haar Roomsch geloof /: dat zij bij het omvallen van haare moeder, bij gelegenheid dezelve bij haare tweede Echt, met een Roomsch gezinde, had moeten volgen, en daar op bij een Roomsch Cath(olieke) Boer op den Ossenwaard, namens Peter Kreemer verhuurd was :\ niet meer konde blijven; dat zij bij het toeneemen van haare Kennisse, de tegenzin hoe lang hoe grooter wierd, en verlangde in het Geloof van haaren braven overleden Vader, naamelijk de Hervormde leer, onderweezen te worden, en daar in te leven en te sterven, dat zij, wegens de te vreezene wederstand van haar Stiefvader, en Roomsch gewordenen moeder, haar gem(elde) Oom E. Elbers verzogt, haar te brengen tot haar Oom F. Florissen te Arnhem.

Gemeldene E. Elbers, een hervormde, die met leedwezen heeft moeten zien, dat die Kinderen, zelfs tegens haar geweten, hunnen Stiefvader moesten volgen, heeft mij verzogt, juist na Arnhem gaande, om zijne Nigt te willen meede neemen; dit laatste is door mij geschied, dog Gem(elde) F. Florissen, dit meisje tusschen zijne Roomsche dienstboden niet kunnende hebben, is het zelfde met mij na Aerdt geretourneerd, tot haar Gem(elde) Oom E. Elbers; Zoo ik verneem, heeft deze de goedheid gehad, om op aanhoudende sterke instantiën, en om haar in deze nood niet te verlaten maar als Oom te willen helpen, dit Meisje tot zijnen famillie, ergens in de Graafschap Zutphen woonende, gebracht.

Dit is al wat ik van dit geval weet.

U Hoogwelgeb(oren) zal daar uit zien, wat van de zoogenoemde ontvoering is; vind echter U Hoogwelgeb(oren) goed, hier in verder wat te vervolgen, wil ik mij niet onttrekken, om ten allen tijden mij te verandwoorden en den Officier van het gerecht, alle zoodanige elucidatien te geven, als bij den zamenhang dezer Porselitmakerij te pas komen,

Waarmede ik ben, UHWgeb(oren) ond(erdanige) Dienaresse,

Aardt den 21 Februarij 1818, N. Goores huijs vrouw van Lazée'.

The image shows a handwritten manuscript snippet. At the top, it reads 'Waarmede ik ben' followed by a horizontal line. Below this, the date 'Aardt den 21 Februarij 1818' is written on the left. To the right of the date, the words 'UHWgeb:' and 'ond: Dienaresse' are written. At the bottom, the signature 'N. goores huijs vrouw van Lazée' is written in a cursive hand.

Peter Kremer (Cremer) was de oudste zoon van Gerrit Cremer en Margaretha Nass (Nas), op 3 december 1789 te Herwen geboren. De lijst voor de hoofdelijke omslag (gemeentebelasting) uit 1818 noemt alleen de weduwe Gerrit Kremer, maar hij zal ongetwijfeld namens zijn moeder de boerderij hebben gedreven die later als Dijkmanshof bekend is geworden. Thans is de boerderij in bezit van Theo Gerritzen, Ossenwaard 11 (tekening van Jo Notten te Herwen).

Familieverhoudingen

In 1777 trouwde Hendrik Jonkhans, oud 33 jaar, zoon van Jan Jonkhans en Elisabeth Bolwerk, geboren in Gendringen, met Johanna Goris, weduwe van Johannes Walewijn. Zij was te Aerdtd gedoopt op 16 februari 1725 als dochter van Jordaan Goris en Neeltje Peters de Veer. De huwelijksvoorwaarden werden gesloten te Herwen op 23 april volgens welke de bruidegom universeel erfgenaam was van zijn aanstaande vrouw die op haar beurt alle goederen van haar overleden man toekwam. Nadat Johanna Goris op 14 mei 1799 te Aerdtd was overleden, erfde Hendrik Jonkhans nogal wat onroerend goed. Hij woonde destijds aan de Aerdtsedijk, thans huisnummer 12.

Op 26 juli 1799 ging Hendrik Jonkhans, toen 55 jaar oud, in ondertrouw met Theodora Florissen, oud 24 jaar, dochter van Lucas Florissen en Susanne Lamers te Aerdtd (tegenwoordig is dat de boerderij Beuningsestraat 1). Op 9 augustus werden te Aerdtd de huwelijksvoorwaarden opgesteld en het bruidspaar trouwde op 19 augustus 1799 in de Hervormde kerk te Aerdtd. Uit het huwelijk werden drie kinderen geboren, twee zonen en een dochter, genaamd Elisabeth Susanna, geboren te Aerdtd op 21 april 1802 en in de Hervormde kerk van Aerdtd gedoopt op 25 april. Hendrik Jonkhans overleed te Aerdtd op 27 mei 1814 en zijn weduwe hertrouwde met Johannes Wilhelmus ofwel Willem Kruit, geboren te Lobith op 19 juli 1790. Het huwelijk werd burgerlijk gesloten op 14 mei 1815 en kerkelijk R.K. Aerdtd op 4 juni 1815.

Op 8 januari 1802 ging Lambertus (Bart) Florissen, oud 22 jaar en broer van genoemde Theodora Florissen, in ondertrouw met Theodora Kruit, geboortig van en wonende te Lobith, oud 23 jaar. Zij trouwden R.K. Lobith op 26 januari 1802. Het echtpaar woonde in het thans gesloopte huis van Overdreef in Aerdt (Kerkweg 53) en hun kinderen werden allen R.K. Aerdt gedoopt.

Elisabeth Florissen, oud 24 jaar, zus van Theodora Florissen, ging 29 augustus 1806 in ondertrouw met Evert Engbers (ook genoemd Elbers), geboortig van Hengelo en wonende te Zevenaar, oud 26 jaar. Zij trouwden in de Hervormde kerk te Aerdt op 21 september 1806. Het echtpaar woonde bij haar moeder Susanne Florissen-Lamers te Aerdt (nu het huis van J.F.P. Wichmann, Aerdsedijk 39).

Het gezin Kruit-Florissen met de kinderen Jonkhans woonde tot mei 1834 in Aerdt en verhuisde toen naar hofstede De Koekoek aan de Kruisdijk in Herwen (ongeveer waar nu Herwensedijk 6 en 8 zijn te vinden).

Ontvoering

Het familieconflict inzake de geloofsovertuiging groeide uit tot een kwestie tussen de fungerende burgemeester van Herwen en Aerdt, toen nog schout genoemd, en zijn directe superior. Nadat in 1817 Lobith was toegevoegd aan het koninkrijk der Nederlanden werd daar Hendrik van Staa benoemd als tijdelijk burgemeester. Bij de herinrichting van het platteland werden per 1 januari 1818 nieuwe gemeenten gevormd en Lobith samengevoegd met Herwen en Aerdt (Pannerden werd toen een aparte gemeente). Hendrik van Staa werd burgemeester van die nieuwe gemeente. Enige achterdocht of de nieuwe Nederlanders! ook wel goede vaderlanders zouden zijn, was niet vreemd in die dagen. In elk geval werd Van Staa nogal gekapitteld door de hoofdschout van Zevenaar over de manier waarop hij met de kwestie Jonkhans was omgesprongen.

Op 18 maart 1818 schrijft Carel Herman van Nispen te Zevenaar aan *'Den Heer Schout des Ambts van Herwen'* aangaande de *'Opsporing van Johanna Jonkhans, stiefdochter van Willem Krul te Herwen'*. Willem Kruit wordt hier abusievelijk Willem Krul genoemd. Hij had de hoofdschout in kennis gebracht, dat *'Zijne Stiefdochter Johanna Jonkhans, oud 14 Jaren, buiten Zijne of Zijner Vrouw Voorkennis uit de Gemeente weggevoerd is, en zonder dat hij tot dus verre met Zekerheid heeft kunnen ontdekken waar dezelve is heen gebracht'*. Volgens de hoofdschout was het van het grootste belang, *'dat eene zoodanige Overtreding der Wet met alle gestrengheid gestraft worde'*. Hij verzocht de schout dan ook de zaak te onderzoeken en hem binnen acht dagen uitsluitsel te geven, *'op dat ik daar door in staat gesteld worde, om de daders van dese Euveldaad naar de bestaande wetten te doen vervolgen, (was getekend) De Hoofdschout van Zevenaar v.Nispen tot Pannerden'*. De burgemeester van Herwen en Aerdt antwoordde op 26 maart. Van Nispen was daarmee duidelijk niet tevreden en liet weten de zaak ter kennis *'van den Officier bij de regtbank'* te brengen. *'De Daadzaak der ontvoering'* was de burgemeester reeds eerder gemeld en het was *'Uwe plicht, om dezelve dadelijk te onderzoeken, en het resultaat Uwer pogingen ter kennis van den Officier bij den Regtbank te brengen. Aan Uwe zorg alles, wat tot handhaving van order en publieke veiligheid betrekking heeft toevertrouwt zijnde, konden de gronden, welke vrouw Lasée in hare missive van den 21 februarij l.l. aangeeft, dat aanleiding tot de ontvoering zouden gegeven hebben, UE van deze verpligting niet bevrijden, terwijl het alleen ter Competentie van den Regter staat om te onderzoeken of deze gronden werkelijk waar en de eenige zijn, die tot de ontvoering aanleiding gegeven hebben, en voorts of ze na de bestaande Wetten voldoende zijn, om zoodane overtreding te regtvaardigen. Ik vertrouw daarom dat UE uit het voorzegde wel zal opmaken, dat ik onderzoek dezer ter Uwen kennis gebragte Zaak, door UE niet behoorlijk is bewerkstelligd, en verzoek UE dierhalven, om U hierin conform de bestaande Wetten te gedragen en mij immers binnen acht dagen met den afloop Uwer onderzoekingen in dezen bekend te maken'*.

Overigens werd met de in de stukken genoemde 'Johanna' bedoeld 'Susanna' Jonkhans. In het volgende schrijven d.d. 14 april 1818 heet het: *'Ontvoering van Susanna of Johanna Jonkhans'*.

Uit het schrijven van 18 april 1818 blijkt, dat de ouders *'den Heer van Hugenpoth'* als advocaat in de arm hadden genomen en hij was het geweest die op 3 maart 1818 de burgemeester geïnformeerd had. Hoofdschout van Nispen haalde fel uit naar de schout van Herwen en Aerdt. Nogmaals werd hem uitvoerig onder de aandacht gebracht, dat het zijn plicht was geweest de zaak te onderzoeken. *'UE zegt weliswaar dat het meisje weggebragt is, om haar aan de mishandelingen te onttrekken die zij van hare Ouders te lijden zoude gehad hebben, als zij de Leere die dezelve thans beleden niet omhelzen wilde, dan mij zij het vergund om UE te bemerken, dat de Ervaring steeds geleerd heeft, dat menigmaal getracht wordt om de slechtste Daden onder den Mantel van Religie Zucht en godsdienst te dekken, en dat het tegens de pligt van eenen ambtenaar strijdt om aan Soortgelijke gezegdens geloof te hechten, en zich daardoor te laten afhouden van de Zaak te onderzoeken en ze ter kennis van den competenten regter te brengen, aan wien het alleen toe komt om daarover naar de bestaande wetten te oordeelen.'*

Aan het slot van de brief verlangde Van Nispen binnen acht dagen een afschrift van het opgenomen proces verbaal. *'Dit zal mij misschien eenige Inlichting geven, en ik zal daardoor in Staat gesteld worden om te kunnen beoordeelen wat mij verder te doen overblijft'*. Een week later blijkt dat de burgemeester geen gevolg had gegeven aan de vraag van de hoofdschout, die daarop reageerde het *'verlangde Afschrift van het ter Zake van de Ontvoering van Susanna Jonkhans opgemaakt proces verbaal met omgaande post te doen geworden, met te kennengeving dat bij gebreke van dien, een Expresse ten uwen koste ter afhaling van het bedoelde stuk zal worden afgezonden'*.

Het schrijven van Van Nispen op 25 april 1818 is het laatste stuk, dat in de archieven is te vinden. Hoe de zaak verder is verlopen is onbekend. De oudste bevolkingsregisters van Herwen en Aerdt, opgemaakt in december 1829, vermeldt het echtpaar Kruit-Florissen (R.K.) met hun kinderen en de zonen van Hendrik Jonkhans. Intussen was dochter Elisabeth Susanna op 4 februari 1824 te Arnhem gehuwd met Johan Vos, *'verwersknecht'*, oud 24 jaar, geboren in Rosendaal. Haar moeder was bij het burgerlijk huwelijk present. Elisabeth Susanna overleed te Arnhem, 67 jaar oud, op 5 april 1870.

Een stukje vredige natuur op de Ossenwaard anno 2006 (tekening van Jo Notten).

Bronnen:

Archief R.K. Parochie Herwen en Aerdt, Archief Gemeente Herwen en Aerdt, Archief Polderdistrict Overbetuwe, Familiearchief Van Nispen, Gerichtelijke Protokollen van Herwen en Aerdt.

MILITAIRE SCHANSWERKEN LANGS DE RIJN (1)

door dr. Ben Janssen

Inleiding

In enkele bijdragen worden de militaire schanswerken langs de Rijn tussen Schenkenschans en Angeren belicht en in deze aflevering staat die bij het Berghse Hoofd centraal. Rivieren vormen verbindingen in de lengte en zijn belemmeringen in de breedte. In beide gevallen maakten ze echter deel uit van militair-strategische plannen en operaties. Natuurlijke hindernissen kosten niets en boden bij effectief gebruik een goede bescherming tegen een oprukkende vijand. Bovendien konden ze in veel gevallen met een relatief geringe troepenmacht verdedigd worden en was een verrassingsaanval door de vijand zeer moeilijk te verwezenlijken. Anderzijds moet de verdedigingswaarde van een rivier als natuurlijke hindernis niet overgewaardeerd worden. Soms waren er veel troepen nodig om een rivier op lengte behoorlijk te verdedigen. In andere gevallen bood de rivier door zijn ondiepten of grote bochten of door extreem lage of hoge waterstanden nauwelijks gelegenheid tot verdedigen.

De tijd van Maurits en Frederik Hendrik

Tijdens de Middeleeuwen was de verdediging achter waterlopen slechts van plaatselijke en regionale betekenis. De rol van de rivier als waterhindernis in een groter verband komt in Nederland pas aan de orde tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Prins Maurits van Nassau (1567-1625) begon vanaf 1589 met de systematische aanleg van redoutes en versterkte wachthuizen (blokhuizen) langs de Waal en de Rijn. Na de verovering in 1591 van de vestingsteden langs de IJssel zette hij dit werk daar voort. De scharnieren in deze linie vormden de vestingen Gorinchem, Zaltbommel, Schenkenschans, Doesburg, Zutphen en Deventer. Op korte afstanden van elkaar, soms maar enkele kilometers, liet Maurits langs de oever een wachtpost inrichten. Meestal bestaande uit een twee verdiepingen hoge houten blokhut of stenen toren van waaruit de rivier en de tegenoverliggende oever kon worden overzien en van waaruit door middel van vlaggen, rook- of lichtsignalen de naastgelegen posten gewaarschuwd konden worden. Deze wachttorens werden omgeven door een aarden wal en vaak nog omringd door een natte gracht. Op deze wijze schiep Maurits zich een redelijk betrouwbare waarschuwinglinie die hem voor verrassingsaanvallen van de Spanjaarden moest vrijwaren.

Maurits bracht een nieuwe dimensie in de oorlogvoering met moderne versies van oude ideeën. Reorganisatie van het Staatse leger en snellere uitvoering van de operaties. Het laatste decennium van die eeuw werd wederom gekenmerkt door oorlogsgeweld in de buitengewesten, maar nu rolde een Staatse wals over land en volk. Het doel van Maurits was om de hoofdverkeersaders van die tijd, de grote rivieren, in zijn macht te krijgen. In het Gelders rivierengebied vonden gevechten met de Spaanse veldheer Parma plaats. In 1590 behaalde Maurits een groot succes en nam bij verrassing Breda in. In 1591 maakte hij goed gebruik van de afwezigheid van Parma en veroverde Hulst en Nijmegen. In het noorden werd Groningen (1594) tot overgave gedwongen. Door de inname van deze vestingstad was het gebied van de Zeven Provinciën bijna geheel van de vijand bevrijd. Holland en Zeeland lagen veilig verschanst achter water met hier en daar een vesting op de Vlaamse of Brabantse oever. Het meeste gevaar dreigde echter vanuit het oosten. Ten oosten van de IJssel bezaten de Spanjaarden nog steeds een aantal vestingen van waaruit zij voortdurend strooptochten hielden, met name naar het noorden. Maurits richtte het volle geweld van de oorlog dan ook naar die zijde. In een meesterlijke veldtocht maakte hij er een einde aan door in 1597 Groenlo, Bredevoort en Oldenzaal in te nemen. De tuin om Holland was gesloten.

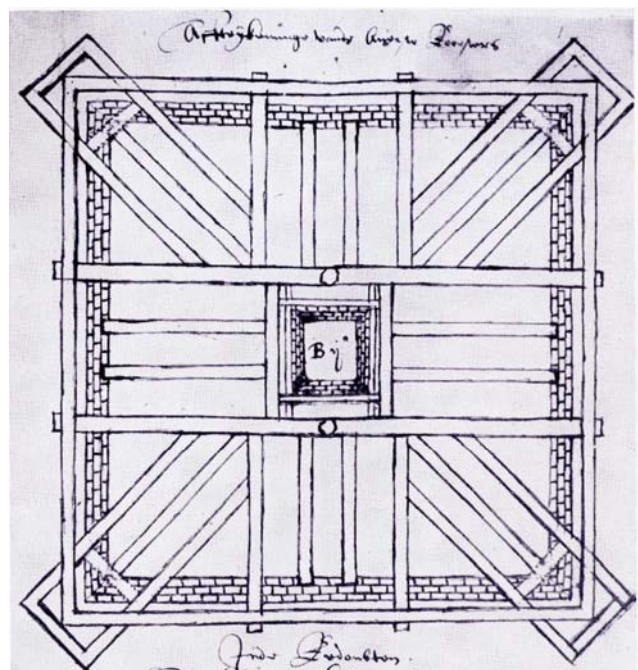
De schanswerken ter observatie van de rivieren werden meestal redoutes genoemd. Waren ze van meer betekenis dan heetten ze veldschansen. Een redoute laat zich als volgt omschrijven: een eenvoudig, rechthoekig gesloten veldwerk met aarden wal, al of niet van een natte gracht voorzien. Soms werd in de redoute een blokhuis gebouwd. De term redoute werd wel verbasterd tot 'ronduit'. Redoute werd abusievelijk ook 'reduit' genoemd.¹

De verwijzingen in de literatuur en op topografische kaarten over redoutes langs de rivieren zijn legio. In 1606 ondernam ir.B. Kempinck een inspectietocht langs de IJssel en controleerde 26 stenen redoutes die onder zijn bestek waren gebouwd. In 1608 was IJsseloord '*nur ein klein übel gebautes Nest. Von dar an sind lengst der Iszel 27 steinere Reduyten oder Thürn gemacht, da man gegen des feindes einlauf ins landt wachtt musz ufhalten*'.² Verder wordt vermeld dat er langs de Rijn vanaf Schenkenschans '*13 Reduyten auf einen büxenschuss von ein ander, darin man wache helt, darmit der Feindt nit über komme und das Land verterbe*'.³

In een aantal bijdragen trachten we de ligging en soort van deze wachtposten op het Gelders Eiland vast te stellen. Met enige zekerheid weten we van het bestaan van de volgende redoutes:

- halverwege tussen Schenkenschans en de Tolhuys korenmolen
- op de Scholfert (tegenover de Houberg)
- bij de Kiekuit op Grondstein
- in Aerdt
- het Berghse Hoofd
- bij de Peppelgraaf (tegenover Candia).

We beginnen met de meest bekende, namelijk die bij het Berghse Hoofd aan de (Oude) Rijn tussen Pannerden en Oud-Zevenaar.

Voorbeeld van een redoute, zoals die '*Opt Berchse hooft*', met daarnaast de '*Affteykeninge van de Overste Roosters Inde Redoubten*'.

De schans aan het Berghse Hoofd

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog lag er aan de Oud-Zevenaarse kant van de (Oude) Rijn nabij het Berghse Hoofd een schans. Ze was in 1585-1586 het toneel van oorlogsgeweld. De mogelijkheid dat toen ook het aldaar gelegen Veerhuis verwoest is, is niet ondenkbaar.⁴

'Item seght Jan van Stockem, dat hie van syn gewesch in anno 1684 niet eyn koen gebruickt en heeft ut oirsaecke, dat die schantz an dat Bergische hoeft, recht voir syn huiss gelaicht unde dat die gewaisch dar verdorven wordt'.⁵

Deze mededeling in de rekening van de Berghse rentmeester Gerhardt Schaep herinnert aan de strijd tussen Spaanse en Staatse troepen in deze streken. Beide partijen richtten op belangrijke punten versterkingen op om elkanders krijgsbenden de doortocht te beletten of om van daaruit zelf plundertochten te ondernemen. De Spanjaarden hadden zich in Millingen verschanst, aanvankelijk op het huis 'Rozenburg' van de graaf Van den Bergh, waar een Italiaanse krijgsbende was gelegerd, die daar danig huis gehouden had. Later werd er een schans opgeworpen ter hoogte van het huis 'de Pol'. De Staatsen van hun kant wierpen een aarden schans op bij de veerstoep van het Berghse Hoofd, bij het huis en op het land van Jan van Stockem aan de Oud-Zevenaarse kant van de rivier. Dit hing allemaal samen met het beleid van graaf Willem van den Bergh. Hij kreeg in 1581 van de Staten het stadhouderschap van Gelre opgedragen. De strijd tussen de Spaanse en Staatse troepen had grote delen van Gelre in verschroeide aarde herschapen. De bevolking op het platteland was uitgemergeld door de zware contributies en brandschattingen die van weerszijden werden opgelegd. Hele dorpen lagen er verlaten bij, de ingezetenen waren uitgeweken, huizen verwoest en uitgebrand. Pest en andere epidemieën grepen om zich heen onder een bevolking die door honger en ellende weinig weerstand meer had. Akkers lagen onbewerkt en onbebouwd.

Graaf Willem van den Bergh behoorde tot de voorstanders van een verzoening met Spanje. Tijdens zijn stadhouderschap heeft hij getracht deze politiek van goede vrede te realiseren. Ofschoon hij aan de Staatse zijde stond, had hij een goede verstandhouding met Parma en diens vertrouwelingen. Tenslotte kwamen deze onderhandelingen zover, dat er afgesproken werd dat hij de Gelderse Landdag zou bewegen om vrede te sluiten.⁶ Dit lekte uit en de graaf werd door het doortastend optreden van de kanselier Elbertus Leoninus gevangen genomen en naar Holland overgebracht. Aangezien men hem eigenlijk van nog niets concreets kon beschuldigen en niet goed wist hoe men met het geval aan moest, hergaf men hem de vrijheid op voorwaarde dat hij zich niet meer met politiek bemoeien zou en zich op neutraal terrein zou vestigen.⁷ Willem voelde zich echter niet gebonden aan de hem opgelegde voorwaarden, die hij naar eigen beweren nooit beëdigd had. Hij verbleef enige tijd in Emmerich en maakte zich met een handvol krijgslieden meester van zijn kasteel te Ulft vanwaar hij, inmiddels naar Spaanse zijde overgelopen, tegen de Staatsen intrigeerde. Zutphen was reeds vóór zijn overlopen naar de Spaanse kant overgegaan, maar mede door zijn toedoen verliet ook Doesburg de Unie. In andere steden, onder andere Kampen en Arnhem, werden complotten tijdig ontdekt. Dit alles speelde zich af eind 1583 begin 1584.

Uit deze periode dateert de bezetting van het kasteel te Millingen door een Italiaanse krijgsbende, doch dit kasteeltje was ongetwijfeld een weinig imponerende sterkte, zodat het weldra werd vervangen door een schans aan de Waal. Zo'n sterkte in de nabijheid van splitsing van Rijn en Waal was naar tevredenheid van Parma, omdat hij van daar uit de vaart op de Waal en Rijn in het oog kon houden en als het nodig was ook kon bemoeilijken of belemmeren. De schans te Millingen paste geheel in de krijgstactiek van de Spaanse landvoogd. Hij probeerde zich meester te maken van het platteland en vanuit versterkte punten de toevoer en handel naar de nabijgelegen steden te bemoeilijken, waardoor daar de verdeeldheid aangewakkerd zou worden.

Het gebied aan Rijn en Waal was uitermate geschikt om in Parma's krijgstactiek opgenomen te worden. Hij kon hier de vaarwegen naar Arnhem en Nijmegen beheersen en zo in beide steden de onder de oppervlakte schuilende onenigheid aanwakkeren.

De schans aan het Berghse Hoofd is ook in die tijd aangelegd, vermoedelijk door de Spanjaarden, maar kort daarop door de Staatsen veroverd.

In mei 1585 ging Nijmegen over naar het Spaanse kamp. Gesteund door een volksbeweging grepen de mannen van de politieke richting die naar een verzoening met de koning streefden naar de macht en kreeg de stad bij verdrag een Spaanse bezetting. Doch bij de overgave had die enige voorwaarden gesteld, onder meer dat de schans bij Millingen moest worden geslecht, terwijl Parma's luitenant en stadhouder in Gelre, de Heer van Haultepenne, verzekeren moest dat de schans aan het Berghse Hoofd heroverd zou worden.⁸

De schans te Millingen was dus op dat ogenblik in Spaanse handen, die aan het Berghse Hoofd in Staatse handen. De Nijmeegse magistraat vond het blijkbaar toch maar beter, dat de eerste verdween. In het voorbije jaar had men genoegzaam ondervonden, wat het voor handel en verkeer van en naar de stad betekende als er zo'n sterkte in de nabijheid van de Waal lag. Bovendien was waakzaamheid geboden om gevrijwaard te blijven van overvallen vanuit zo'n steunpunt. Weliswaar was de schans door Spaanse troepen bezet, maar dat kon ook veranderen, zodat men te Nijmegen weer net zo in 't nauw zat als toen men de Staatse zijde hield. En dit temeer omdat de schans te Millingen bezet was door een krijgsmacht van de befaamde Maarten Schenck, de veldoverste met de lange tenen die al enige malen met heel zijn meute, telkens als hij zich gepasseerd voelde, van de ene partij naar de andere was overgelopen.

De schans bij Millingen moest geslecht worden, de schans aan 't Berghse Hoofd diende veroverd te worden. Haultepenne heeft aan beide eisen voldaan. In juni veroverde hij de schans bij het huis van Jan van Stockem stormenderhand. De soldaten van de aldaar verschanste kapitein jonker Reijnier van Oldenbarnevelt moesten capituleren. Het Berghse Hoofd in Spaanse handen betekende een ernstige belemmering voor de vaart over de Rijn.

Het was voor de Staatsen van te groot belang om in deze situatie te berusten, niet alleen vanwege de handel, maar misschien meer nog uit krijgskundig oogpunt gezien. Op de Rijn voeren een aantal bewapende schepen onder Staatse vlag, die de Spaansen zoveel mogelijk moesten beletten in het land van Kleef en het Keulse land de rivier over te trekken. Door deze acties wilde Maurits de verbindinglijnen van de Spaanse bases in Opper-Gelre en Brabant met het strijdtoneel in het graafschap Zutphen, in Twente, Drente en Groningen verzwakken. Verder moesten deze schepen zoveel mogelijk de handel van de tegenpartij afbreuk doen. Het was eigenlijk niets anders dan een officieus georganiseerde kaapvaart. De Rijn werd tot Keulen nagenoeg onbevaarbaar gemaakt.⁹

Adolf van Nieuwenaar, graaf van Meurs, was na de afzetting van Willem van den Bergh, stadhouder van Gelre geworden. Na een kort beleg, heroverde hij in oktober 1585 met Engelse huurlingen de schans bij het Berghse Hoofd:

'Handelde aldaer wat voorsichtiger om soldaeten te spaeren ende schansten vijf dagen lang tot sij aen des vijants wal quamen en den selve met lange spiessen afreijcken konde, daer op die soldaten van binnen soo veel voordeele verloren hebbende, de schans opgaven, leverden hare Capiteyn, een geborene Turc met drie grote stucken ende allen voorraet van ammunitie ende proviant in des Greven handen, dewelcke se met vol gheweer ende bagagie liet uyttrecken'.

De geschiedschrijver Bor, een tijdgenoot, gaf zijn versie van de inname:

*'De grave van Meurs is na de verovering van Isseloort voorts getogen na de Schans van het Berchse Hooft leggende boven Huysen over den Rhyn, die de soldaeten daer over gaeven en met geweer daer uit treckende, overleverden haren capitein dat een geboren Turk was, die binnen Aernhem gebracht werde, daerin laetende drie stucken geschut en alle ammunitie'.*¹⁰

Het was een klein, maar niet onbelangrijk succes na het echec van Amerongen, waar hij met de Heer van Villers en Maarten Schenck door de Spaanse krijgsoverste De Tassis, die van Zutphen uit opereerde, een gevoelige nederlaag had geleden.

Maar evenveel als de schans de Staatsen waard was, had ze ook voor de Spaansen haar betekenis. Vooral Nijmegen zal er wel weer op aangedrongen hebben de tegenstander daar aan de Rijn opnieuw te verdrijven. Doch ook uit strategisch oogpunt gezien, moet het de Spaanse bevelhebbers wat waard zijn geweest, de vaart over de rivier voor de Staatse schepen te bemoeilijken. Twee maanden later, in december 1585, midden in het winterseizoen, trok de Heer van Haultepenne opnieuw er op af en heroverde de schans ten derde male.

Het was nog niet het einde. Die winter en verder tot midzomer toe, speelden de Spaanse troepen in Pannerden en omgeving weer de baas. Voor de bevolking maakte het weinig verschil uit. *'De Geus, die wil ons hencken, de Spangiaert sal ons krencken'*, heette het in een oud rijmpje van die dagen. De één of de ander: de landman betaalde toch het gelag.

Opnieuw rukten de Staatsen op. Leicester, de Engelsman aan wie in 1585 de landvoogdij was opgedragen, was uitgetrokken om Parma voor de vesting Grave te verdrijven, maar kwam daarvoor te laat. De Berghse landdrost Diederik van Baer meldde verontrustende troepenbewegingen in de Liemers. Leicester was er waar genomen met andere Staatse krijgsoversten, onder meer de vorst van Hohenlo en Maarten Schenck. Het zou wel eens om het Berghse Hoofd gaan, meende de landdrost. Dat was inderdaad zo. Na de inname van de schans 'Knodsensburg' tegenover Nijmegen trok Leicester in juli 1586 naar de verloren gegane schans aan het Berghse Hoofd:

'Daer na hebben sij ook de Schanse aen 't Berghse Hooft ingekregen met accoort. De soldaten gaven 't over en leverden haer capiteijn, luitenant, en vendrich in handen gevangen, dewelcken binnen Aernhem gesonden werden'.

Nadat de schans bij verdrag werd overgegeven, liet Leicester de schans versterken. Zo was de schans aan het Berghse Hoofd binnen de tijd van één jaar vier maal veroverd en heroverd. Wat de bevolking er van te lijden heeft gehad, kan men slechts gissen. Maar als men leest, dat Nijmegen ofwel de herovering van de schans eiste ofwel het opwerpen van tegenschans opdat het krijgsvolk genoodzaakt was binnen wallen te blijven, dan valt uit deze weinige woorden tussen de regels door genoeg op te maken. Plundering, brandschatting, gevechten met krijgsvolk op leven en dood moeten in deze dagen regelmatig zijn voorgekomen. Spanjaard of Geus, het was de boerenbevolking om het even.

In 1629 probeerde Hendrik van den Bergh vergeefs bij de (verlaten?) schans de Rijn over te steken:

'... toen beproefde Van den Berg over de Rijn, boven de mond van de IJssel in de Betuwe te vallen en deed daartoe in den nacht van de 18 op 29 Juli onder dekking van het op de Rijndijk geplaatste geschut, aan de Berghse Hoofden boven Huissen een schipbrug over de Rijn slaan, welke reeds over de helft van de rivier was gebracht, toen hij bespeurde, dat de met de verdediging der rivier belaste troepen op de hoede waren, waarna hij zijn onderneming opgaf en de brug weder afbrak'.

Tijdens het Rampjaar 1672, toen het Franse leger van Lodewijk XIV bij Lobith over de Rijn trok, snelde 150 man vanuit Huissen haastig naar de schans om die te bezetten. Zij werden echter door de Fransen voortijdig overrompeld en vluchtten terug naar Huissen dat echter de poorten gesloten hield, waarna zij verder richting Arnhem vluchtten, op de hielen gezeten door de achtervolgende Fransen.

Het einde van de schans bij het Berghse Hoofd is grotendeels in het duister gehuld. Na het vertrek van de Fransen in 1676 was de defensie van de Staatse Republiek geen prioriteit meer. De vestingwerken en met name die op het platteland werden verwaarloosd en raakten ernstig in verval. Nog erger was het gesteld met die welke in het stroomgebied van de Rijn lagen en periodiek door het hoge water overstromd werden. Het is dan ook aannemelijk dat het verdwijnen van de schans in de uiterwaard van de Rijn bij het Berghse Hoofd grotendeels te wijten is aan het jaarlijkse hoge water en de ijsgang op de rivier.

Noten:

1. A.H. Mohr, Vestingbouwkundige termen, Zutphen 1983.
2. Aangehaald door J.R. Agema, Vroeg 17-eeuwse vestingwerken langs de IJssel, onder andere in het Ambt Rheden, in: Het Ambt en Heerlijkheid no.91, september 1988.
3. Kurtze erzehlung 393.
4. H. Stam, Een verdwenen schans aan het Berghse Hoofd, in: Liemers Lantaern d.d. 22 januari 1955.
5. Archief Huis Bergh, inventarisnummer 5062.
6. R.W. Tadama, Het Proces van Willem graaf van den Bergh, in: Nijhoffs Bijdragen IX, 111.
7. J.S. van Veen, De Afval van graaf Willem van den Bergh, in: Bijdragen en Mededelingen Gelre IV, 229.
8. Archief Huis Bergh, inventarisnummer 5059.
9. Archief Huis Bergh, inventarisnummer 5068.
10. Bor, Beroerten, 23 oktober 1585.

Aerdsedijk 26, 6913 KD Aerdt, Fax 0316-247912

FRUITKWEKERIJ

“DE DRIE DORPEN POLDER”

B. van Schip
Renbaan 45
6913 KL AERDT
tel. 0316 – 371 156
fax. 0316 – 371 156

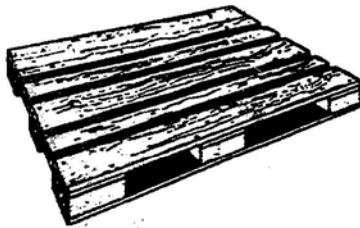
L.G. van Schip
Hoogeweg 32
6911 KS PANNERDEN
tel. 0316 – 371 371

Voor “historische”
lage prijzen.

Tevens uw adres voor
Aardappelen , groenten en fruit.

Locatie Renbaan is iedere dag geopend !

Palletfabriek

R. Derksen bv

Tel. 0316 - 371450*
Fax 0316 - 371044

Palletfabriek R. Derksen bv
Industrieweg 4-6
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

R. Derksen Naaldhoutzagerij
Industrieweg 4-6
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

RDP Pallet-recycling
Industrieweg 5-7
6911 KL Pannerden
(Gem. Rijnwaarden)
Holland

**Voor
handpallettrucks
tot en met
hoogbouwtrucks**

BT Nederland BV

Frankeneng 55

6717 AA EDE

Tel. (0318) 660500

Fax (0318) 622105

E-mail: info@bt-nederland.com

Internet: www.bt-nederland.com